

Miscellanea

The great chain of ideas

*The past and future of the history of ideas,
or why we should not return to Lovejoy*

PETTER HELLSTRÖM*

In 1933, Arthur Lovejoy gave a series of lectures at Harvard University; they were later edited and published in 1936 as *The great chain of being*. Lovejoy was trained in and a professor of philosophy, and the lecture series was presented in honour of the late professor of philosophy William James. Yet in his lectures Lovejoy ventured out of the classical philosophical territory to bring together histories that had previously been told in separate contexts; his examples ranged from philosophy and theology to poetry and the natural sciences. “Many separate parts of the history have, indeed, been told before”, Lovejoy conceded; however, rather than novelty it was “their relation to a single pervasive complex of ideas – and thereby, often, to one another – that still seems to need to be set forth”.¹

Lovejoy’s ambition was something more than a new approach to the history of philosophy – he hoped to found an entirely new discipline. Beginning in 1919, he spoke of the new research programme as the “history of ideas”; in 1923 he formed the “History of ideas club” at Johns Hopkins University; and in 1940 he published the first issue of *The journal of the history of ideas*.² In consequence, Lovejoy is often described as the founding father of the history of ideas, at least in North America (Swedish *idéhistoria*, German *Ideengeschichte*, and other research traditions, several of which are at least as old as their North American counterpart, had their own founding fathers).

Yet as often happens with strong-minded school builders, Lovejoy eventually fell out of fashion, not least in the very discipline he had helped to establish. Methodological advancements such as social and cultural history, increased attention paid to context and language, and critical

* History of science and ideas, Uppsala University

perspectives including those derived from psychoanalysis, Marxism, post-structuralism, and feminism, made Lovejoy and his contemporaries seem increasingly antiquarian, detached from reality, elitist and idealist. Many influential scholars in the discipline, including Quentin Skinner, J. G. A. Pocock, and Robert Darnton explicitly took a stance against Lovejoy, who increasingly became a symbol of the bad old days.

Since this is largely how I myself have encountered Lovejoy in the past, I was surprised when in *Rethinking modern European intellectual history*, a recent anthology meant to stimulate discussion about methodological questions and “to clarify the alternatives for the future”,³ several of the contributing authors try to revive Lovejoy, characteristically described by the volume editors, Darrin M. McMahon and Samuel Moyn, as “the discipline’s founding father [...] more often dismissed than read today”.⁴

In his own contribution, entitled “The return of the history of ideas?”, McMahon argues for the reappraisal of Lovejoy and the revival of a more Lovejoyous history of ideas. Making his departure from a perceptive statement by Lovejoy, that “every age tends to exaggerate the scope or finality of its own discoveries [...] and forgets aspects of truth against prior exaggerations of which it has revolted”,⁵ McMahon convincingly argues that the generation of scholars who most fiercely denounced Lovejoy fashioned a largely artificial divide between themselves and their predecessors, making of Lovejoy something he was not, while exaggerating the novelty of their own contributions. As McMahon registers, this created a somewhat confusing situation, in which an intellectual historian such as Pocock could claim (in his 2002 afterword to *The Machiavellian moment*) that “some would describe this [study] as doing the ‘history of ideas’, but I find neither this term nor its connotations satisfactory as an account of what I have been and am doing”;⁶ the very need to make the distinction indicates that the difference was not as apparent as Pocock wanted it to be. A similar, uncomfortable relation to the discipline’s past was evident also in Michel Foucault, who declared (in *The archaeology of knowledge*) that “I cannot be satisfied until I have cut myself off from ‘the history of ideas’”, but who also speculated that: “Perhaps I am a historian of ideas after all”.⁷

McMahon is clearly right that the difference between Lovejoy and the generation of the 1960s and 1970s has been exaggerated (McMahon does not do so, but one could even understand Skinner’s dismissal of Lovejoy using Skinner’s own methodological tools). Lovejoy’s method was analytical and reductionist, but the fact that Lovejoy studied continuities does not mean he studied constants. In practice if less so in theory, he remained significantly more attentive to shifts in meaning and to the importance of contexts, actors, and uses, than he is typically credited for today. In addition, the methodologies of later school builders were less radical and

less inventive than their proponents may have thought them to be. “Like other trends”, McMahon writes, “the history of ideas was rendered passé for reasons that were not confined exclusively to its own deficiencies or to the intellectual superiority of its rivals”.⁸

Yet even if McMahon is right to claim that Lovejoy was more subtle than his critics have granted, that he was not as different from later generations as they have pretended, that he at least to some degree acknowledged and cared for the importance of cultural and political context, and further that much of the criticism levelled against him can be levelled back at his critics – why would that lead to the conclusion that we ought to revive Lovejoy, and return to past ways of doing things? One possible answer is that McMahon seeks a suitable ally in his plea for big histories. He regrets the fragmented geography of cultural and social history, he wants more far-ranging, ambitious studies. His own big book reveals the ideal; it is a history of “happiness” that moves from the ancient Greeks (presumably in their capacity as ancestors of the Western world) to his own place in time and space: North America.⁹

This familiar time-span, of course, was present but not original in Lovejoy, and neither was the progressive tectonic drift from Greece over Rome to France, Germany, England, and finally America – more accurately described, I think, as Westbound rather than as Western. Again, this itinerary was nothing new – it was conventional at the time when Lovejoy composed his works (and it still is in some intellectual milieux). The more genuine invention in Lovejoy’s history of ideas, or at least as the subject was configured in North America in the 1920s to the 1950s, was rather its interdisciplinary thrust. Lovejoy studied Western thought by recourse to canonical thinkers and writers, he studied men, he studied men who wrote in European languages that he could read, and so on. Again, such were the conventions. But at least he departed from the conventions by not confining himself to any specific discipline. His choice of canonical texts constituted a motley of literary, scientific, theological, and philosophical works.

In his contribution in the same volume, John Tresch recognises and lauds “Lovejoy’s ecumenical, embracing approach”,¹⁰ in which he finds inspiration for an increased integration of his own field, the history of science, with intellectual history – an integration meant to overcome the unlucky “standoff” between the fields.¹¹ Tresch claims that the two were once happily interacting, not least in Lovejoy’s own writings, as well as under his editorship of *The journal of the history of ideas*. For Tresch, then, Lovejoy stands as a symbol not of big histories, but rather of a lost era during which the historical study of science, politics, and other intellectual pursuits, was gathered under one roof. This previous unity, Tresch argues,

was at least partly achieved because there existed a common research object. “Lovejoy’s true obsession”, Tresch claims, was “large-scale, synchronic ensembles of ideas – cosmologies or worldviews – and their modification over time”.¹² In Tresch’s understanding, it does not matter whether Lovejoy himself or his historical actors would classify those ideas as scientific, theological, or something else; whatever the categories, it was still the case that “Lovejoy and his fellow travelers were driven by a fascination for ideas about the composition, extent, and structure of the universe, and the place of humans within it”.¹³

Both Tresch and McMahon correctly point out how Lovejoy, although he theoretically presented his study of “unit-ideas” in a way that seems almost offensive to the modern historian, was in actual practice more attuned to changes and developments, shifts and reconfigurations in meaning, politics, uses, and not least ironies. To Tresch, this makes Lovejoy more attractive than the “neo-revolutionary” historians of science who superseded him, and who created a mythology of progress centred on the idea of a “scientific revolution” directed against faith and superstition. Theirs was an internalist history of the winners, a progressivist perspective that often transpired already in the titles of the works produced by its proponents (take for one example Herbert Butterfield’s *The origins of modern science*; ironically, it was also Butterfield who coined the term “Whig history”, describing the tendency to look to the past to justify the present). However, if historians of science have long worked hard to delineate their own discipline from the history of ideas, then the fields have also experienced parallel theoretical and methodological trajectories, with increased attention paid to situated and embodied knowledge, as well as to contexts, actors, media, and materiality. This, one would think, would provide good prospects for a future reintegration.

In his essay entitled “Intellectual history and the interdisciplinary ideal”, closing the anthology, Warren Breckman argues that the discipline of intellectual history is inherently interdisciplinary, in the literal sense that the interdisciplinary ambitions were inherited from scholars trained in other disciplines, and who created the discipline in the first place. Breckman, too, quotes Lovejoy, who in the first essay of the first volume of *The journal of the history of ideas* (currently edited by Breckman) wrote that: “A preconception, category, postulate, dialectical motive, pregnant metaphor or analogy, ‘sacred word’, mood of thought, or explicit doctrine, which makes its first appearance upon the scene in one of the conventionally distinguished provinces of history . . . may, and frequently does, cross over into a dozen others”.¹⁴ (Personally I was positively surprised as I first read Lovejoy more carefully, and noticed how easily he moved between disciplines, or rather, how he largely succeeded in not projecting his own

categories back in time onto a material and a period that did not organise the intellectual world in the same way as he did.)

I recognise and share with McMahon, Tresch and Breckman the sense that Lovejoy very productively brought disciplines together, a feat that has not always been acknowledged or emulated by later generations. The obvious example is the grim prospects of studying science in the seventeenth, eighteenth or even in the nineteenth century, without paying sufficient attention to religion, literary culture, and other intellectual contexts within which the scientists (in the case they could even be called scientists) were trained, lived and acted; it is simply a recipe for failure. Lovejoy for one convincingly demonstrated how the concept or idea of “the great chain of being” was continuously activated and called upon by writers in different times but also in different spheres of intellectual pursuit, including natural science, philosophy, theology, and poetry – spheres that in some times and contexts could be more easily discerned, whereas in others they virtually collapsed into one another. Accordingly, there is no way for a historian to appreciate the force and character of “the great chain of being”, or any comparable intellectual agglomerate, as long as he or she attends only to natural science, or for that matter only to theology or philosophy. But is this reason enough to call for “a return to the history of ideas”? The underlying message of McMahon and Moyn, which seems to be that intellectual historians ought to keep in line and should respect their forebears, seems akin to that of Donald Kelley, at the time editor of *The journal of the history of ideas*, who in 1990 warned about the “enticements of postmodern theories and the siren song of ‘cultural criticism’”, and who called fellow historians of ideas back to “their proper work and their own traditions – which are not as negligible nor as disposable as enthusiasts for recent theories assume”.¹⁵

All in all, *Rethinking modern European intellectual history* is timely in that it mirrors the surrounding society’s sense of urgency and crisis, as well as its search for historical anchorage, meaning and identity. It is the opinion of the volume editors that intellectual historians are too self-confident, but not sufficiently self-reflective. “Everyone cultivates his or her private garden as if writing history were a largely personal task”, complain McMahon and Moyn. In their view, this seemingly peaceful state of affairs is treacherous, since intellectual history really “stands at a critical juncture” with regards to purpose, theory and method. It has become imperative that intellectual historians come out from under the “cozy tent” of eclecticism and expose their methods to fresh air.¹⁶ In response to this challenge, the editors call attention to “a number of cohesive tendencies” in the contributions to the anthology, including: “An embrace of intellectual history’s role as a field that crosses disciplinary frontiers [...] and a desire

to overcome tired dichotomies (intellectual history versus social or cultural history, high versus low, science versus the arts) that no longer seem fruitful or sustainable”.¹⁷ I am not convinced that everyone in the anthology stands behind this programme, but it is obvious how Lovejoy can be made to play a role as its mascot.

In any case, it is a programme that probably reflects better on a North American situation, rather than on a more general one. “With just a few exceptions in England and continental Europe”, Breckman writes, “there are no departments of intellectual history, history of political thought, or history of ideas”.¹⁸ Incidentally, I write these words from one such exceptional environment. In Sweden, invoked here not as a truer reality but as a counter-example, the break between the history of ideas, the history of political thought, and the history of science, as described by Tresch, has been less decisive. If Lovejoy thus appears attractive to North American historians, as a symbol of a lost world, then he may seem less attractive – because less useful – in other parts of the world.

We should also not forget that Lovejoy does not speak for himself in this debate. As with other founding fathers, his memory is dug up and invoked by the living. The purpose is straightforward enough in the cases of Tresch and Breckman: a plea for more interdisciplinarity. Yet in the case of McMahan, it seems to be something more than that. In the grand finale to his argument, McMahan in a section about style “confesses” his “nostalgia [...] for a time when intellectual historians not only thought about language and its (de-)constructive relationship to thought, but when they used it with art to conjure works of enchantment and beauty”.¹⁹ Having spent the entire chapter on invoking Lovejoy, McMahan suddenly summons another ghost: Isaiah Berlin. He quotes in the affirmative Noel Annan’s assessment, that “nobody in our time has invested ideas with such personality, given them a corporeal shape and *breathed life into them* more than Isaiah Berlin”, who was able to do this “because ideas for him are not mere abstractions. They live [...] in the minds of men and women, *inspiring them, shaping their lives, influencing their actions and changing the course of history*”.²⁰ Such enchantment may make for spirited stories, and McMahan himself certainly is a moving writer – but should we really grant life and agency to ideas? Personally I think it is a bad idea, even as it apparently refuses to die (if I am allowed the pun). If we let ideas “live” to “change” the course of history, what will we believe in next? “Selfish” genes? I understand that the expressions are only meant metaphorically, but unreflected metaphors have a tendency to confuse more than they illuminate. Let us not return to that genre of enchanted writing.

In fact, let us not return at all. The fruitfulness of interdisciplinarity is granted – not everything was bad in the bad old days. But cannot these

North American professors see the very serious problems inherent to the Lovejoyous manner of writing the history of ideas? Is it really a peripheral issue that *The great chain of being* only contains important and influential men, that very few (and only European) languages are represented, and finally that Lovejoy's history begins in ancient Greece, whence it moves gradually westward until it ends in the twentieth century and in North America – a time and place incidentally known for “the end of ideology”, “the end of history”, and so on? The evidently very erudite Lovejoy drew on a wide array of sources, but they were all canonical texts; he did not attend to notebooks or letters, artefacts, political and social contexts, or personal biography. He did not need to justify his choices; he studied the thoughts of men who had already been canonised. Out of these thoughts he fashioned his great chain of ideas, connecting Athens to Harvard, anchoring the United States of America to its imagined intellectual origins in Greek antiquity. So while I am at it, let me remind you that chains are crafted, that their links are attached to one another to perform the job of chaining. However, and despite all the objections I have raised so far, it is my personal opinion that Lovejoy did well. The risk is evident that anyone who tries to walk in his steps today would do the same job less well; the reluctant heir is often more suited than the willing.

In the end, it may be wise to look elsewhere for inspiration. One place to look is in another recent anthology, *Global intellectual history*, edited by Samuel Moyn (again) and Andrew Sartori. The collection is offered as “a framework for debate”, “intended to showcase the available choices at a threshold moment in the possible formation of an intellectual history extending across geographical parameters far larger than usual”.²¹ The ambition driving this anthology – to raise and discuss methodological alternatives – is thus similar to the one driving the previously discussed volume.

There are good reasons to be suspicious about the trendy word “global”. Why is there suddenly an interest in a global history and a global past, precisely during an unprecedented peak in the globalised integration of the market? How is this development comparable to the previous rise of “universal history” under the aegis of Western imperialism, or the relatively recent interest in “European” history? Are there reasons to think, with Slavoj Žižek, that intellectual developments naturalise changes in the constellation of power and capital?²² A similar suspicion concerns the recurring network metaphors. Every epoch has its favoured metaphors, and when Moyn and Sartori propose – in this age of professional and social networking, network-managed supranational corporations, and not least the Internet – that precisely “the network model” seems a particularly promising one for intellectual historians,²³ we should not be surprised – we should be sceptical.

Regardless of such hesitations, however, the perspectives of global history do seem to have a lot to offer. Even “in a minimal conception”, meaning a more inclusive approach to intellectual history,²⁴ better attuned to diversity and multiplicity, it would challenge the great chain of ideas that still seems to bind Athens to Cambridge, Massachusetts. But there is more profit to be made still. When Cemil Aydin demonstrates how the ascent of the idea of the “Muslim World” was tightly bound up with political developments and power struggles – “the inseparable connection between intellectual and international history”²⁵ – and how the notion was first invented, then sustained and remodelled over time, because it proved useful to various historical actors, then we have a pragmatic model for how to place thinkers and thoughts into contexts that are not only cross-national, cross-cultural and political – but also possible to study. This is not ideas endowed with agency, it is ideas produced and used by people. It is a point made exceptionally well by Aydin, but it also comes out powerfully in Moyn’s own contribution, “On the nonglobalization of ideas”, in which he draws on available scholarship on the uprising of Haitian slaves in the wake of the French revolution, to describe the complex dynamic between “elites” and “subalterns” in the co-creation of ideas about universal values and human rights.²⁶ As Moyn writes, there is no inherent “logic” forcing ideas to go global if they are not useful to anyone. In his words, “concepts do not spread one by one. They are not only bound up with larger political and cultural processes but also selected out of larger actual and possible sets of alternative concepts. This means that for every concept that does globalize, others do not do so”.²⁷ Which brings us back to the question of agency. Ideas do not have trajectories independent of human actors, and if we are to establish a global intellectual history, we should be careful not to invest in any metaphysical explanations of their diffusion.

Intellectual historians attuned to global perspectives have generally been adept to take into account human processes of intermediation, translation, reception, and interpretation. Vanessa Smith’s contribution in the volume, “Joseph Banks’s intermediaries. Rethinking global cultural exchange”,²⁸ is a textbook example of this, but there are numerous other good examples both here and elsewhere. In any case, as we study how ideas are transported around the physical and metaphysical world we should remember that they never travel on their own. In *Rethinking modern European intellectual history*, McMahon approvingly cites Lovejoy, who once stated that: “Ideas are the most migratory things in the world”.²⁹ It is beautifully phrased, and both Lovejoy and McMahon clearly have a good sense for style. At the same time, the statement is most obviously false: just as guns do not kill people and market forces do not exert power, ideas

do not travel. However generous McMahan might feel about distributing agency, ideas are thoroughly human and they can only move when humans move, or else when we utter them, record them, transport them by way of human-made infrastructure such as cables, transmitters or satellites, embed them in technologies, practices, or in other ways of doing things, or employ them in some other, human way.

Notes

1. Arthur O. Lovejoy, *The great chain of being. A study of the history of an idea*, Harvard University Press, 1998 (1936), vii.

2. Warren Breckman, "Intellectual history and the interdisciplinary ideal", 275–293 in Darrin M. McMahan and Samuel Moyn (eds.), *Rethinking modern European intellectual history*, Oxford University Press, 2014, 276–277.

3. Darrin M. McMahan and Samuel Moyn, "Introduction. Interim intellectual history", 3–12 in idem (eds.), *Rethinking modern European intellectual history*, 11.

4. *Ibid.*, 7.

5. Darrin M. McMahan, "The return of the history of ideas?", 13–31 in McMahan and Moyn (eds.), *Rethinking modern European intellectual history*, 13.

6. *Ibid.*, 21.

7. *Ibid.*, 16.

8. *Ibid.*, 21.

9. Darrin M. McMahan, *Happiness. A history*, Atlantic Monthly Press, 2005.

10. John Tresch, "Cosmologies materialized. History of science and history of ideas", 153–172 in McMahan and Moyn (eds.), *Rethinking modern European intellectual history*, 154.

11. *Ibid.*, 153.

12. *Ibid.*, 155.

13. *Ibid.*, 161.

14. Breckman, "Intellectual history and the interdisciplinary ideal", 277.

15. *Ibid.*, 281.

16. McMahan and Moyn, "Introduction. Interim intellectual history", 4.

17. *Ibid.*, 10.

18. Breckman, "Intellectual history and the interdisciplinary ideal", 285.

19. McMahan, "The return of the history of ideas?", 27.

20. *Ibid.*, 27; emphases added.

21. Samuel Moyn and Andrew Sartori, "Approaches to global intellectual history", 3–30 in idem (eds.), *Global intellectual history*, Columbia University Press, 2013, 1, 4.

22. Slavoj Žižek, "Multiculturalism, or, the cultural logic of multinational capitalism", in *New left review*, vol. I: 225 (1997).

23. Moyn and Sartori, "Approaches to global intellectual history", 13–14.

24. *Ibid.*, 7.

25. Cemil Aydin, "Globalizing the intellectual history of the idea of the 'Muslim world'", 159–186 in Moyn and Sartori (eds.), *Global intellectual history*, 161; cf. Annika Rabo, "När Mellanöstern blev 'Den muslimska världen'", 32–41 in *Babylon. Tidskrift om Midt-Östen og Nord-Afrika*, vol. 4: 2 (2006).

26. See especially Samuel Moyn, “On the nonglobalization of ideas”, 187–204 in Moyn and Sartori (eds.), *Global intellectual history*, 189.

27. *Ibid.*, 201.

28. Vanessa Smith, “Joseph Banks’s intermediaries. Rethinking global cultural exchange”, 81–109 in Moyn and Sartori (eds.), *Global intellectual history*.

29. McMahon, “The return of the history of ideas?”, 25.

In memoriam

Karin Johannisson

1944–2016

Professor Karin Johannisson avled den 23 november 2016. Hon var förstas välkänd för *Lychnos* läsare, först som uppsatsförfattare och recensent, senare som årsbokens redaktör under perioden 1990–2000. När Karin utnämndes till professor i idé- och lärdoms historia vid Uppsala universitet 1996 hade hon många betydande insatser bakom sig som lärare och forskare i ämnet idé- och lärdoms historia. Studierna inledde hon i Göteborg, men sin forskarutbildning fick hon i Uppsala med Sten Lindroth som mångårig lärare. Karin återvände ofta till Stens avgörande betydelse för den studie- och seminariemiljö hon formades i.

Karins första stora uppsats i *Lychnos* publicerades i volymen 1979–1980, omkring fem år efter avhandlingen *Magnetisörernas tid: Den animala magnetismen i Sverige* (1974). Både i avhandlingen och i uppsatsen ”Naturvetenskap på reträtt” finns avtryck av den lärdoms historiska skriv- och forskningstradition hon utbildades i. Stilen är redan suverän, inlevelsen en självklar metod och 1700-talets svenska naturvetenskaper ett givet empiriskt fokus. I dessa studier förbereds också den enastående förnyelse av ämnet som hennes senare arbeten ska fullfölja. Redan i avhandlingen arbetar hon med flera av de analytiska spår som är mest centrala i hennes samlade medicinhistoriska gärning – den medicinska kunskapens kulturella bestämningar, de diagnostiska metodernas historia och det förtätade, djupt komplexa mötet mellan medicinens självupptagna magiker och den enskilda patientens kropp och existentiella bråddjup.

Vägen till en ännu spetsigare forskning om kroppens, diagnosernas och sjukdomsrollernas historia gick genom några avgörande impulser. Under 1980- och 1990-talen utvecklas en internationell våg av konstruktivistisk och feministisk forskning om den i bredaste mening politiska kroppen. Karins medicinhistoriska studier ingår i och bidrar till denna nya forskning. Teoretiskt upptäcker hon tidigt Michel Foucault och blir en av dem som på allvar och med stor konsekvens införlivar Foucault med den idéhistoriska forskningen i Sverige. Hennes bok om statistikens historia, *Det mätbara samhället* (1988), överbryggar intresset för 1700-talets vetenskaper med Foucaults analyser av biopolitikens roll i den moderna sam-

hällskroppen. Lika viktiga för riktningen i hennes senare forskning blir dennes arbeten om sexualitetens, vansinnets och klinikens historia. I *Medicinens öga* (1990) öppnar hon i dialog med Foucaults begrepp ”den medicinska blicken”. Hon är framme vid sitt tema:

Den medicinska blicken kryper under skinnet, under det synliga, löser upp den sjuka kroppen i organ, funktioner, vånader och celler. Sjukdom förvandlas från någonting som upplevs och känns till ett inre landskap som bara läkaren behärskar.

Det innebär att sjukdom inte definieras på samma sätt av läkaren och den sjuka själv. De ser på olika sätt. De ser olika saker.

Det är en av historiens underbara ironier att Foucault, denne särling som under några år på 1950-talet beforskade Wallersamlingen i Carolina Rediviva för sin avhandling om vansinnets historia, men bedömdes som empiriskt alltför ofärdig för att kunna lägga fram sitt arbete i Uppsala för disputation, spelade en så viktig roll för den förnyelse av ämnet som Karin åstadkom. Samtidigt var det en av hennes storheter som humanistisk forskare att hon sällan ångslades över den rätta innebörden hos andras begrepp. Hon sökte i varje stund ett eget uttryck, omformade sina läsningar tätt inpå det empiriska materialet och utvecklade en analytisk stil med stort inflytande på andra forskare inom många olika fält.

Från mitten av 1990-talet fram till sin död 2016 skrev hon en serie lysande studier med få motstycken inom svensk humanistisk forskning. Det löper en lika klar analytisk som stilistisk linje från *Den mörka kontinenten* (1994) till hennes sista bok *Den sårade divan* (2015). Betydelsen av dessa verk går långt utöver deras specifika bidrag till den idé- och medicinhistoriska forskningen. Med utgångspunkt i begreppet kultursjukdomar, först utmejslat i en essä som publicerades i antologin *Kunskapens trädgårdar* (1988), förändrar hon bilden av så skilda fenomen som melankoli, hemlängtan och utbrändhet. Begreppet vandrar in i samtida läkares och psykologers diskussioner, i hennes läsares förståelse av den egna kroppen och i samhällets kollektiva hantering av svårfångade känslor av ohälsa.

Under samma period blev Karin Johannisson en mycket efterfrågad röst i offentligheten. Hon föreläste ofta och inför stor publik, medverkade i radio och tv och skrev regelbundet på *Dagens Nyheter*s kultursidor. Det innebar att hon förädlade en annan sida av den humanistiska traditionen: förmågan att utveckla ett öppet tilltal med bibehållet djup. Hon blev en av våra allra främsta förmedlare av den humanistiska kunskapens betydelse i människors liv. Den egenskapen bottnade i att hennes tänkande, skrivande och muntliga konst på ett så självklart sätt kombinerade idéhistorisk forskning med avancerade intryck från litteratur och musik och ett aldrig sviktande fokus på samtidens mest brännande frågor. Det vore fel att beskriva den mixen som en intellektuell roll, den var hennes väsen.

Humanistisk forskning har traditionellt ett slags dubbelhet. Den riktar sig till de akademiska specialisterna men ibland får den som hos Karin också stort publikt genomslag. Karin lyckades dessutom med något som är mycket mer sällsynt, inte bara inom svensk humaniora utan också internationellt. Hon skaffade sig med åren en allt större publik i ett annat expertsammanhang än hennes eget, nämligen bland dem som arbetar inom sjukvården. Hon bidrog på det sättet till att förändra synen på sjukdom som erfarenhet och läkekonst som praktik bland historiker, hos den stora allmänhet som är intresserad av medicinska frågor, och inom den professionella sjukvården. Den insatsen är mycket märkvärdig.

Åren efter pensioneringen fortsatte Karin att delta i verksamheten vid Institutionen för idé- och lärdoms historia i Uppsala. Hon tog aktiv del i den fortsatta utvecklingen av medicinshistoria som en bärande forskningsprofil, nu företrädd av flera av de forskare hon själv inspirerat och i flera fall handlett. Många priser och utnämningar vittnar om hennes stora betydelse inom vetenskapssamhället. För åtskilliga studenter, forskare och många andra har läsningen av någon av hennes texter varit ingången till ämnet idé- och lärdoms historia och väckt lusten att läsa vidare. I den egenskapen kommer hennes röst att leva länge.

Vi som kände henne har nog dessutom alla blivit präglade av Karins personlighet. Det goda samtalet var en konst som hon talade om med värme och det beror säkert på att hon själv var en mästare på området. Samtalen med Karin etsade sig fast i minnet, inte minst för att hon ägde den ovanliga förmågan att få sin samtalspartner att känna sig utvald och förmögen till viktiga insikter. Intensiteten och allvaret hon skapade i mötet med andra var stor och betydelsefull. Hon var också osentimental, med en fin känsla för det löjliga i tillvaron, och hon hade stor humor. Nu har många samtal tystnat.

Anders Ekström & Sven Widmalm för vänner, kollegor och doktorander vid Institutionen för idé- och lärdoms historia, Uppsala

Avhandlingsrecensioner

A pilgrimage to the past

Matthew Norris: *A pilgrimage to the past. Johannes Bureus and the rise of Swedish antiquarian scholarship, 1600–1650*. Ugglan: Lund studies in the history of ideas and sciences. Minerva Series 19. Lund: Faculties of humanities and theology, department of the history of ideas and sciences, 2016. 707 s. ISBN 9789187833595, hft.

Den tidigmoderna kulturen är en omistlig källa för att förstå vår egen tid. Blandningen av välbekanta och främmande drag tvingar oss att ompröva våra egna försanthållanden och utgångspunkter, fråga oss hur de har uppstått och med vilka konsekvenser. Sällan blir det så tydligt som när man läser Matthew Norris avhandling *A pilgrimage to the past. Johannes Bureus and the rise of Swedish antiquarian scholarship, 1600–1650*. Bureus får beskrivas som en av de mest komplexa och svårhanterade gestalterna i det svenska 1600-talet, och han utgör ingången till en rad viktiga idéhistoriska sammanhang.

Bureus är svårhanterad av flera skäl: ett är att hans tolkningar och föreställningar ofta är mycket esoteriska, ja, hermetiska. Problemen att förstå hans tankar förstärks kraftfullt av det förhållande att han nästan aldrig blev färdig med dem: hans produktion var omfattande, men ledde sällan till publikationer. I Bureus manuskript finner man arbetsanteckningar, strykningar, omformuleringar, nya försök att närma sig företeelser ur andra perspektiv, spridda över stora mängder papper. Norris formulerar det träffande: "Few men who have ever set pen to paper have proven themselves to be more incapable of thinking in a methodical and articulate fashion." Och ändå lade Bureus grunden för så mycket av den svenska stormaktstidens historieskrivning, antikvitetsforskning, politiska och religiösa positioneringar, att mycket kvarstår att utreda. Avhandlingens ämne är alltså mycket väl valt. Att ge sig in i det väldiga materialet, som i sin tur aktualiserar ännu mer vidsträckt fält av vetande och föreställningar från antiken fram till Bureus samtid, är ett djärvt företag. Avhandlingen ger en generös introduktion till en rad områden och klargör betydande delar av Bureus verksamhet och kontexten omkring den.

Avhandlingen är indelad i sex kapitel. Det första, "Introduction. *Tempus meus ager*", är indelat i två underkapitel, varav det första gör ett antal nedslag som tydliggör personen Bureus: hur han tänkte, antecknade, några av de sammanhang han rörde sig i. Detta leder fram till ett slags programförklaring:

”Disciplines and methodologies, whether scientific or scholarly, do not have lives of their own, but are innately bound up with the lives of the men and women who inherit, practice, and inevitably reshape them. Historical analysis of any value always begins with a careful and honest listening [---]. Indeed, one of the aims of this study is to show that the sociological outlook itself—the perception that humanity is made up of communities of individuals defined in part by shared systems of beliefs, values, customs, and institutions—can be counted among the many forgotten inheritances of the antiquary.”

Nästa underkapitel går in just på antikvariens centrala roll så som den lyfts fram främst av Arturo Momigliano kring 1950. Antikvarierna inriktade sig på faktiska ting och hur människor hade levt snarare än på historikernas narrativa skeenden, och bidrog till den metodologiska utvecklingen till exempel genom utvecklade distinktioner mellan primärkällor och sekundärkällor. Norris nyanserar och preciserar frågorna, sätter in dem i givande sammanhang med utvecklingen av runologin och göticismen i Sverige, och formulerar så ett antal problem knutna till den tidigare forskningen på det svenska materialet. Slutsatsen är att förhållandet mellan göticism och den antikvariska verksamheten behöver utredas genom en undersökning inte bara av europeiska influenser och kontexter, utan också av den bredare kultur av antikvarisk forskning som blomstrade omkring Bureus i Sverige. Fokuset på antikvarien hänger också samman med Norris kritik av forskare som sett 1600-talets svenska historieskrivning som sammanvävd med nationens politiska intresse – i stället vill han betona det individuella.

Det andra kapitlet, ”The stars, the stones, and the bones. The antiquary conjures a world”, introducerar Bureus utifrån ett mer eller mindre kronologiskt perspektiv, med tonvikt på hans unga år och hur han formades i sitt möte med vetenskaperna och med de historiska dokumenten och monumenten. Det avser att introducera de teman som skall behandlas vidare i följande kapitel och belägga Bureus förankring i det större sammanhanget (49), men med sina 120 sidor blir kapitlet inte så mycket en förberedelse som en egen studie. I detta kapitel blir den kontextualiserande metoden mest påtaglig: läsaren beskåras rika beskrivningar av antikens och renässansens lärda traditioner och praktiker, ibland av mer generellt slag, ibland tydligare knutna till Bureus själv.

Kapitel tre, ”Barbarian Renaissance”, fokuserar på de problem som uppstod då man skulle lansera de primitiva nordborna som ett stort kulturfolk. Man hade att hantera en lång rad tidigare beskrivningar från antiken och framåt, och kombinera dem med de göticistiska tankegångar som formulerats sedan Nicolaus Ragvaldis vittryktade anförande vid kyrkomötet i Basel 1434. Förhandlingarna kring den svenska historien var känsliga inte bara utåt utan också inåt, mot den svenska traditionen. Bröderna Magnus hade effektfullt

lanserat den götiska historien på 1550-talet, men Norris visar omsorgsfullt på skillnaderna inom den göticitiska traditionen och hur Bureus orienterade sig bort från bröderna Magnus. Andra undersökningar i kapitlet tar sin utgångspunkt i materiella dokument och artefakter i Bureus direkta närhet och strävar att rekonstruera hur han fogade in dem i sina teorier.

Det fjärde kapitlet, "The purloined letters", behandlar Bureus syn på språk och skrift, med givet fokus på runorna, deras ålder och historia, framför allt genom konkurrensen och konflikterna med dansk forskning. Inte minst diskuteras tidigare forskares bedömning av konkurrenten Ole Worms insats. Polemiken kring de empiriska eller för-empiriska metodernas utveckling återkommer i samband med Olaus Petri, som brukar bedömas som en mer balanserad historiker än Bureus och andra göticitister. Den mättade rubriken till trots handlar kapitlet bara till viss del om bokstäver och skriftsystem, i hög grad i stället om texter och historiska föremål och metod knuten till dem.

I det femte kapitlet, "Alphabetic archaeology", vidgas diskussionen av språk och skriftsystem till Bureus överväganden om relationen mellan det götiska och de orientaliska skriftsystemen. Kapitlet ger en fascinerande inblick i hur Bureus prövade olika tolkningar och sätt att argumentera kring språkens ålder. Den grundläggande tanken, att runorna är både alfabetiska tecken och symboler för högre kabbalistiska eller gudomliga sanningar, väcker frågan hur de kunde tänkas relatera till Guds urspråk och hebreiskan, som brukade anses närmast det. Adam och hans söner blir genom en rad manövrar de första runmästarna.

Det sista kapitlet, "Epilogue. From pasts to presents", är inte en avslutning i traditionell mening, men summerar de viktigaste teserna och drar sedan ut linjerna mot idag. Här framhålls att Bureus idé om hyperboreerna blev betydelsefull och inflytelserik genom framför allt Stiernhielm och sedan Rudbeck, men att den tanke Bureus själv ansåg viktigast, den ockulta visdomen hos första generationerna svenskar som var identisk med tidig kristenhet (och protestantism), inte alls rönt samma inflytande. Här understryks åter att skillnaden mellan Bureus och Worm inte var så stor, och att man inte bör tala om en "clash between superstition and science" utan om en fortlöpande utväxling. Norris avslutar med överväganden om Bureus och hans antikvariska likars betydelse idag, och drar linjerna till modern tvärvetenskap, det breda kulturstudiets relation till moderna idéhistoriska studier om – till exempel – fotnoten, katten, hygien, natten (586). Frågan vad vi kan lära oss av det förflutna föranleder också kritiska betraktelser över andra delar av vår forskningsstruktur.

Avhandlingen är imponerande i sitt lediga umgänge med ett mycket stort och svårforcerat material: inte bara Bureus egna skrifter, utan också en väldig mängd verk ur antiken och det tidigmoderna Europa som klagör

bakgrunden till Bureus föreställningar. Den erbjuder många goda insikter, men har ingen tydlig linje. Undersökningen drivs av ett starkt intresse för hur den antikvariska verksamheten växte fram i Sverige, huvudsakligen genom Bureus, återkommande betonande av individuella och sociala sammanhang, och en påtaglig vilja att gendriva tidigare forskares föreställningar. Arbetet styrs däremot inte av en övergripande tes, vilket gör det svårt att följa resonemangen och relatera dem till helheten.

Boken är medryckande skriven, ibland i överkant. Norris fokus på relationen mellan hans studieobjekt och vår samtid yttrar sig i talrika associationer till Sonny Corleone, Indiana Jones, databaser, Twitter, Instagram, Google Earth med mera. En annan form av läsartillvändhet är ett flödande bildspråk. Ett mer besvärande drag i avhandlingen är de många fantasier, spekulationer och visualiseringar som fyller den. Redan på första sidan inbjuds läsaren betrakta en åskådlig scen som aldrig har ägt rum, och gång efter gång möter vi personer som – kanske – gnisslar tänder i frustration, exploderar av ilska, och så vidare. Denna inlevelse riskerar att vålla oklarhet i sakfrågan, som på sidan 380 när Bureus uppfattar Ole Worm som en Jan Gruter och anser att hans empiri är bristfällig – men Bureus talar inte i termer av empiri och jämför inte Worm med Gruter annat än i Norris framställning.

Samtidigt med sina påtagliga förtjänster har avhandlingen ett antal brister rörande struktur, tydlighet och resonemang. Rubrikerna är kryptiskt formulerade, ofta suggestivt allitererande, och klargör i låg grad kapitlens innehåll. Inledningen rymmer några få raders beskrivning av vad som skall behandlas i de olika kapitlen (48–49), men det klargörs inte vad avhandlingens delar faktiskt skall besvara för frågor eller hur kapitlet leder till varandra. Kapitlet och underkapitlet själva ger sällan någon beskrivning av vad de skall behandla eller varför, och aldrig någon summering av slutsatser. Avslutningen summerar eller diskuterar inte resultat av undersökningen utan upprepar vissa påståenden Norris gjort, följt av en relativt fristående – inte invändningsfri – utblick mot vår samtid. Avhandlingen erbjuder heller ingen diskussion av metod förutom ambitionen att kraftfullare kontextualisera Bureus och tydliggöra hans plats i tidigare och samtida utveckling, däremot erbjuds vissa teoretiska utgångspunkter och ett antal invändningar mot tidigare forskning. Det förblir oklart hur den kontextualiserande ambitionen förhåller sig till gamla tiders komparatism och hur anslutningen till teorier om antikvarien från Momigliano och framåt påverkat metoden och slutsatserna. Inte minst saknas uppföljning och argumentation kring de ymniga ifrågasättandena av tidigare forskning: intrycket blir i stället att invändningarna inte sällan är rätt onödiga markeringar eller baserade på svaga argument.

Vissa saker återkommer lite olika formulerade i de olika kapitlen: diskussionen och polemiken kring empiricism och gryende historisk metodologi,

slutsatser om hur Bureus kan verka främmande och obegriplig för oss både genom det nyplatoniska föreställningskomplexet och genom den åtminstone skenbart paradoxala kombinationen av kritisk reflektion och okritiska slutsatser – ofta mycket tänkvärda, men spridda på ett sätt som förtar deras kraft. En inledande diskussion och en mer systematisk bearbetning hade gjort avhandlingen betydligt mer lättillgänglig och dess resultat tydligare. I en sådan inledning hade inte minst Gunnar Erikssons begrepp barockvetenskap (formulerat bland annat i en artikel i *Lychnos* 1999) fyllt en viktig funktion som utgångspunkt, inte för att Bureus själv skulle definieras som barock, men därför att begreppet är centralt för förståelsen av hur den vetenskapliga utvecklingen inte minst kring empiriska metoder förhöll sig till det som idag framstår som vildsinta spekulationer. Som framgår på spridda håll hade Christopher Woods diskussion (i *Forgery, replica, fiction. Temporalities of German renaissance art* (Chicago 2008)) inte minst kring begreppet *learned credulity* också haft en viktig plats i inledningen.

Norris är mycket generös med både positiva och negativa värderingar i förbigående av forskare, värderingar vilkas grund inte alltid klargörs och som någon gång blir rent förvirrande (293). När polemiken blir mer utförlig, i regel i försök till äreräddning av Bureus, händer det att den inte alls övertygar. Det gäller särskilt diskussionen av graden av empirism, modernitet och rationalitet hos Bureus jämfört med Worm och Olaus Petri, gentemot forskare som Henrik Schück, Tore Frängsmyr och Evert Baudou.

På sidan 387 inleds en kritik av Baudou, som beskrivit Bureus danske kollega och konkurrent som pionjären för en empirisk antikvarisk forskning som spreds från Danmark till Sverige (*Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar* (Stockholm 2004), 56). "Using the criterion of empiricism as a basis, and echoing an interpretation offered earlier by Schück, Baudou argues that there was 'a very great difference between the ways in which Worm and Bureus searched for knowledge'", skriver Norris och ifrågasätter med en rad argument varav det första är att Bureus hade blivit häpen om han hade hört den tolkningen. Ett annat argument är att Baudou lutar sig mot H.D. Schepelerns studie 1971 som har kritiserats för att göra Worm till en "modern natural-scientist-in-waiting" (379). Också om den kritiken av Schepelern är riktig, så är det i sig inte ett belägg mot ståndpunkten att det var mycket stor skillnad mellan Worms och Bureus sätt att söka kunskap och att Worm var mer framåtsyftande än Bureus. Norris kritiserar vidare Worm för att ha gjort *autopsia*, den egna iakttagelsen, till epistemologiskt fundament men sedan i allt högre grad ha förlitat sig på andras observationer. Men vad som framgår av Norris beskrivning är bara att Worm understrukt att han eller hans medarbetare själva sett föremålen han återger – Worm har alltså talat om äkthet, inte tecknat en metodologi, och det syns inga skäl att kritisera Worm för inkonsekvens. Även om Worm övertygande hade belagts med

inkonsekvens (vilket inte alls vore uteslutet), hade det inte varit ett argument för att Worm var mindre av pionjär eller ett motargument mot Baudou. Norris söker också gendriva den tidigare beskrivningen att Worms antiskolastik skulle vara framåtsyftande med konstaterandet att antiskolastik också sedan länge formulerats inom nyplatonismen – men nyplatonismens kritik av skolastiken formulerades förstås på helt andra grunder än den gryende empiricismens.

Norris tillskriver Baudou misstaget att i Worms empiricism se en modern, objektiv vetenskapsman (386) och summerar: "There is no historical basis for Baudou's claim that the empirical anchoring of early modern antiquarianism was reliant on new developments in the natural sciences. Direct observation was a central component of the epistemological framework in which the antiquarian accumulation of material evidence had been carried out from the beginning of the fifteenth century." (387) Men: å ena sidan har Norris inte visat att det inte finns grunder för antagandet att den empiriska förankringen kom från naturvetenskapen. Å andra sidan visar Norris här att hans egen definition av empiricism är reducerad till kravet på direkt observation – men en så reduktiv definition av empiricism är inte Baudous, och därför är kritiken missriktad. Det som får ses som centralt är i stället hållningen att erfarenhetsmässiga fakta styr utformningen av slutsatser och teori, det vill säga en rationell, induktiv kunskapsväg i motsats till deduktionen där man utgår från en hypotes eller föreställning. Och här är det uppenbart att Bureus metafysisk/hermetiska spekulationer är exceptionellt deduktiva, och utgör den ram varunder hans iakttagelser fogas. Worm kan förvisso tala allmänt om urgammal visdom med mera, men han gör inte det till utgångspunkt för sin forskning eller för metafysiska teoribyggen. Mitt i detta inrymmer Norris att "Baudou is of course correct to assert that Worm's epistemological bearing was characterized by an underlying concern for *saklighet*, an objective focus on *things*" (382), och eftersom den beskrivningen inte kan appliceras på Bureus framstår det hela som ännu mer besynnerligt.

På sidan 434 återkommer polemiken, nu med Schück som mål. Norris invänder mot hans beskrivning att Worm hade "greater urbanity" och var fri från Bureus kabbalistiska föreställningar – men denna beskrivning framstår fortfarande som helt ovedersäglig. Kritiken mot Tore Frängsmyr (46), som ställt göticismen mot den framväxande empiricismen, är baserad på samma glömska inför den vilda spekulation i stället för induktiv slutledning som är Bureus och senare blir inte minst Olof Rudbecks. (Men givetvis är de två riktningarna sammantvinnade, som inte minst Gunnar Eriksson visar i sin diskussion av begreppet barockvetenskap.)

Samma form av försök till äreräddning dominerar diskussionen kring Olaus Petri, som av Schück, Frängsmyr och Baudou med flera framhållits som osedvanligt rationell och realistisk för sin tid (441ff). Norris menar att

Petris formuleringar är ytlig kritik och att han kastar ut barnet med badvattnet, samt att han hämtar argument från Franciscus Irenicus verk om den tyska historien från 1518 vilket innehåller mycket orimliga påståenden. Men dessa påståenden återger ju inte Petri, och hur man än ser på det framstår Petris ord som balanserat källkritiska: ”Doch är thet alt owist, och är ganska wildsam, vthleeta thet som rettast är i så gamul ärende, och är för then skul better låta thet bestå, än noghot thet owist är föregiffua.”

Johannes Messenius tar stort utrymme främst sidorna 202–253 och 562–567. Han ersätter, kan man säga, Bureus, och argumentet är att han förhåller sig tydligare till den götiska traditionen. Det är delvis effektivt men tynger också, då Norris personhistoriska intresse riktas också mot andra än Bureus. Messenius fungerar bra för att tydliggöra en central skillnad mellan katolsk och protestantisk historiesyn: katoliker som bröderna Magnus (och Messenius, nyss konverterad till protestantismen) såg kyrkan och kyrkohistorien som det bärande i historien och talar i termer av kontinuitet, den eviga kyrkan (*ecclesia perennis*). Den protestantiska bilden blir i stället en av förfall, där katolicismen korruperat utvecklingen medan protestantismen erbjuder en återgång till den gamla ursprungliga visdomen och religionen och blir räddningen. Här kunde Arngrímur Jónssons *Brevis commentarius de Islandia* från 1593 (*Arngrimi Jonae Opera Latine Conscripta*, ed. Jakob Benediktsson, I, Hafniae 1950, 45–48) ha anförts som sannolik bakgrund.

De enskilda analyserna är ofta givande, alltid baserade på en unik förmåga att navigera i det svårtillgängliga materialet. Ett exempel på hur den kontextualiserande metoden kommer till mycket stor nytta är kapitlet ”Origin and imitation”. Det handlar om ursprung, detta så centrala ämne för Bureus, som byggde upp en storslagen föreställning om den allra äldsta hyperboreiska kulturen där det inte fanns städer eller civilisation att tala om, men ändå en djup helig visdom i överensstämmelse med den sanna religionen. Bureus talar om den enkla men heliga *hyddan* som en kosmisk modell, och i hans skiss om de hyperboreiska trädgårdarna, avskilda från den allmänna hopen, knyter han samman hebreiska och hyperboreiska ursprung. Norris kan visa hur Bureus baserar sin beskrivning på Heinrich Khunraths *Amphitheatrum sapientiae aeternae*, 1609, och på så sätt klargöra hans långt ifrån lättforcerade tankevärld.

Ett problem är att den kontextualiserande metoden riskerar bli höggradigt rekonstruktiv. I kapitlet, ”Hic sunt dracones”, fungerar den mindre väl. Utgångspunkten är en skulptur av Sankt Jörans prinsessa i Timrå kyrka. Bureus har ingen kommentar i sina manuskript, bara en avbildning, men han verkar ha tyckt att den var viktig eftersom han har ritat av statyn ur tre olika perspektiv (ill. 56). Med utgångspunkt i den tar Norris upp en rad föreställningar om apokalyptiska kvinnogestalter hos Bureus och i idékomplex omkring honom, och knyter resonemanget också till en bild av

Albertus pictor i Härkeberga kyrka – som Bureus inte har ritat av eller diskuterat. Norris tvingas spekulera över varför Bureus inte nämner bilden om den nu var så viktig för honom, och i slutändan finns inga belägg för att Bureus förknippade Timråskulpturen med de tankekomplex som beskrivits. På sidan 307 konstaterar Norris: "In the end, it is impossible to point to a particular myth that lay at the bottom of Bureus' interpretation of the Timrå carving", och då är frågan om resonemanget alls var motiverat. Längre ner på samma sida har det blivit nästan säkert: "That Bureus interpreted the Timrå statue against the broad backdrop of pagan mythology and cosmological and chemical symbolism outlined in the preceding pages is nearly certain. And it is possible to go a step further and suggest that he may have viewed the carving either as the original or a copy of the idol of Freyja formerly contained in the pagan temple in Uppsala." Denna koppling till Freja utvecklas aldrig.

Metoden fungerar väl i kapitlet "The curious case of Thor and the missing phallus", där Norris knyter samman en rekonstruktion av hur Bureus arbetade och tänkte utifrån ett egentligen ganska litet underlag – men det är tillräckligt stort, eftersom han kan knyta det hela till Bureus genom en anteckning han gjorde. Det handlar om en trasig helgonstaty som man trodde var en staty av hednaguden Tor, som Messenius diskuterar i *Sveopentapropolis* och sätter in i en diskussion av hedniska praktiker och föreställningar om androgyna gudomligheter i olika religioner. Frågan är om Messenius resonemang kan anses komma från Bureus och därmed vara representativt för honom. **Det kan det: Norris knyter tanken till Bureus genom två anteckningar där Bureus kopplar samman Tor med Orfeus på ett sätt som måste angå just den skulpturen.**

Överlag uppvisar Norris en föredömlig precision i avskrifter och översättningar. Några misstag måste dyka upp i ett så stort material, men de är slående få. Det är anmärkningsvärt få korrekturfel, och det hela är välskrivet och medryckande. Det är en på många sätt imponerande avhandling. Bara Bureus handskrifter är ett väldigt och otillgängligt material: Norris behärskar det alldeles utomordentligt. Sedan tillkommer en väldigt mängd källor ur svensk och europeisk tidigmodern kultur, därtill ur antiken och medeltiden. Det är en prestation att kunna hantera ett sådant material. Mängden material tycks också föra med sig en del av de problem som berörs här: oklar struktur, sättet på vilket frågor formuleras och bearbetas. Relationen till delar av tidigare forskning och enskilda tolkningar vållar ett antal invändningar, men det är ett privilegium att få ta del av den oupphörligt fascinerande värld som är Johannes Bureus, och numera också Matthew Norris.

Mats Malm

Göteborgs universitet

Innan forskningen blev radikal

Daniel Nyström: *Innan forskningen blev radikal. En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria*. Historiska studier: Skrifter från Umeå universitet, nr. 11, 2015. 283 s. ISBN 978-91-87439-23-0, hft.

Intresset för historiesyn, historiebruk och historiografi har under senaste decenniet ökat. Daniel Nyströms avhandling är en av de senaste större undersökningarna av hur historia skapas och används. Avhandlingen behandlar två områden inom socialhistoria i Sverige: kvinno- och arbetarhistoria samt historieskrivningen om dessa två. Ämnet har hittills varit relativt outforskat på ett mer systematiskt och omfattande sätt även om en rad mindre presentationer i form av översikter, summeringar och dylikt, har producerats. Detta inte sällan av föreläsare för området.

Avhandlingen har en tesdrivande ansats som genast möter läsaren. Den undersöker forskning som producerats före det sena 1960-talets vänsterpolitiska radikaliserings, forskning som vanligen etiketterats som varande icke radikal (därav avhandlingens titel). Redan i prologen framkommer att avhandlingsförfattaren anser att berättelser om hur kvinnohistoria och arbetarhistoria vuxit fram och varför, mer har färgats av berättelsernas specifika tillkomsttid och historieproducenternas egna positioneringar än faktiska förhållanden. Detta beroende på individers tendens att få ihop en sammanhängande berättelse som ger mening åt det förflutna, på ett begripligt och trovärdigt sätt. Men, fortsätter prologen, "[o]turligt nog är historien inte sammanhängande på det sättet. De mönster som framträder är sällan helgjutna och de iakttagelser som går att göra är sällan entydiga" (9). Det kontingenta, det tillfälliga och flertydiga, och det inte alltid planenliga, är vad vi ska bära i minnet när vi studerar det förflutna så att såväl förändringar som konstans fångas upp på ett balanserat och reflekterat sätt. Något vi också bör bära i minnet, enligt inledningskapitlets början, är att det inte självklart alltid finns en stark koppling mellan text och kontext (11).

Avhandlingen tar avstamp i senare tids historiografiska studier över framför allt den feministiska teorins historieskrivning, utifrån den brittiska forskaren Clare Hemmings uppmärksammade bok *Why stories matter. The political grammar of feminist theory* från 2011, även om såväl Edward Said, Wendy Brown och Sara Ahmed figurerar som teoretiska utgångspunkter. Hemmings arbete visar hur starka berättelser skapas, vanligen om utveckling och framgång eller om uppgång och förfall, genom narrativa strukturer som med hjälp av citeringspraktiker och känslomobilisering skapar trovärdighet. De är emellertid berättelser som märkligt nog följer decennieskiftet och som gjort poststrukturalismen till den stora vattendelaren. Genom ett antal berättelser om hur kvinnohistoria respektive arbetarhistoria vuxit fram

studerar avhandlingsförfattaren hur och vilka historier som producerats från 1970-talet fram till idag. Detta historiografiska grepp är viktigt och alltjämt utforskat i någon större omfattning. Men syftet med avhandlingen är större än så. Det inrymmer också ambitionen att granska hur denna tidiga arbetarhistoria och kvinnohistoria före den så kallade radikaleringen egentligen såg ut. Hur förhöll den sig till inomvetenskapliga normer och praxis, hur etablerade den sig och hur togs den emot? Vad gjorde egentligen en etablering möjlig? Dessa stora frågor är enligt författaren nödvändiga att behandla eftersom historiereproduktionen om dessa områden blivit snedvriden. Detta ska nu rättas till. ”Vad jag hävdar i den följande undersökningen är att den historiografiska litteraturen särskilt betonar det synkrona perspektivet, dvs. kopplingen mellan forskning och radikalitet [politisk radikalitet, min anm.], och att arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning därigenom blivit överlastad med associationer till 1960- och 1970-talens sociala och politiska rörelser” (13). Den historiografiska litteraturen har helt enkelt överdrivit skillnaderna mellan äldre och nyare forskning. Syftet med avhandlingen formuleras därför som tvåfaldigt: 1) att ”studera arbetarhistorisk och kvinnohistorisk forskning i Sverige från 1950-talet fram till slutet av 1970-talet, för att belysa hur dessa ämnesinriktningar förhöll sig till olika vetenskapliga normer och konventioner”, 2) studera hur denna forskning ”skrivs fram i historiografisk litteratur från 1970-talet till nutid med fokus på vilka betoningar och gränsdragningar som görs” (17).

I inledningskapitlet följer så de sedvanliga redogörelserna för frågeställningar, urval, metod, begrepp och forskningsläge. En rad avgränsningar görs för att undersökningen ska kunna genomföras. Arbetarhistoria och kvinnohistoria är de områden som valts ut eftersom de uppstod någotsånär samtidigt och var två betydande inriktningar inom svensk socialhistoria. Arbetarhistoria avgränsas så att arbetslivsforskning undantas, kvinnohistoria avgränsas mot den vidare kvinnoforskningen och könsrollsforskningen och båda områdena avgränsas så att det enbart är de inomvetenskapliga sammanhangen som tas med (23). I fokus står, vilket preciseras i en av frågeställningarna, relationen mellan forskningspublikationer och historiografiska framställningar (17).

Avhandlingen börjar, förvånansvärt nog, inte med en analys av forskningspublikationerna. Istället innehåller kapitel ett en noggrann genomgång av och diskussion om berättelserna om arbetarhistoria och kvinnohistoria. Kapitlet om historiografiska berättelser inleds med en kort beskrivning av svensk historieforskning och forskningstrender kring mitten av 1900-talet. Detta för att ge läsaren en nödvändig bakgrund till den historiografiska analys som sedan följer. Vi tar del av berättelsen om den källkritiska skolans dominans och dess opposition mot en nationalistisk och konservativ historieforskning. Analysen av det historiografiska materialet visar framför allt

hur de två områdena beskrivs i historisk litteratur, vad som fokuseras, vilka gränsdragningar inom respektive område som görs, vilka betoningar som görs i berättelserna. Delvis lyfts också kritiken som inriktningarna mött fram. Här får läsaren bland annat se hur 1968 görs till ett brytår i många arbetarhistoriska historiografier. Vi tar också del av turerna kring tillsättningen av den kvinnohistoriska professuren i Göteborg när Gunhild Kyles efterträdare skulle utses, valet stod mellan Christer Winberg och Yvonne Hirdman. Här behandlas också kort vad som händer när historiska utvecklingslinjer från andra länder appliceras på svenska förhållanden (Joan Scotts trestegsraket: her-story, en additiv socialhistorisk fas, en teoretisk genushistorisk fas). Sammanfattningsvis konstateras att arbetarhistoriska framställningar starkare än kvinnohistoriska sådana kopplar förändring till 1970-talets politiska radikalitet (97). De kvinnohistoriska historiografierna är snarare kopplade till inomvetenskapliga faktorer, såsom närheten till socialhistoria i början och den feministiska teoribildningen senare. I senare historiografierna blir den tidiga kvinnohistorien nästan perifer, som blott ett förstadium till en mer kritisk och teoretiskt medveten genushistoria.

Kapitel två och tre behandlar kvinnohistoria. Tre tidiga och uppmärksammade kvinnohistoriska avhandlingar och framväxten av området presenteras med en imponerande precision och historisk fingertoppskänslighet i läsningen. Det är Gunnar Qvists avhandling i historia *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846* (1960); litteraturhistorikern Karin Westman Bergs avhandling *C.J.L. Almqvists kvinnouppfattning* (1962); samt Eva Åsbrinks avhandling med religionshistorisk inriktning *Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället 1809–1866* (1962). Samtliga avhandlingar rönt stor och varierad uppmärksamhet från forskarsamhället. Mest omfattande kritik mötte Åsbrink som blev anklagad för att bitvis vara ovetenskaplig och att tala i egen sak, dvs. för att föra fram egna kritiska synpunkter på svenska kyrkan. Minst kritik mötte Gunnar Qvist. Hans empiriskt omfattande arbete handlade i hög grad om klassaspekterna bakom genomförandet av politiska reformer som ökade kvinnors rörelsefrihet och formella ställning. Westman Bergs avhandling fick också ett gott bemötande, trots att hon hade en mer uttalat kvinnopolitisk hållning i sina frågeställningar än Qvist hade. Kapitel två visar väl hur vetenskapliga normer kommer till uttryck och utmanas i respektive avhandlingar, liksom i mottagandet av dessa. Nyström visar hur de tre forskarna flitigt korsrefererar till varandra, förefaller stödja och bygga på varandras tidigare rön (trots att Qvist disputerade först så hade såväl Åsbrink som Westman Berg lic:at innan). Analysen visar att de alla hade en likartad kumulativ kunskapssyn och, som teoretiskt diskuterats i inledningskapitlet, hur ett speciellt forskningsområde samfällt på detta vis tar form, nämligen kvinnohistoria.

För en kvinnorörelsehistoriker som jag själv har kapitel tre en fantastisk

titel: "Kampen om Fredrika Bremer". Här behandlas Qvists fortsatta forskning kring framför allt Fredrika Bremer: hennes eventuella betydelse, idéarv och tidsmässiga originalitet. Som i kapitlet innan är det mottagandet av och diskussionerna kring hans forskning som fokuseras. Detta sätts i relation till Qvists kunskapssyn, vetenskapliga normer och hans sätt att hantera synpunkter och kritik på. Hans artiklar i dagspressen och hans bok *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation* (1969) väckte stor uppmärksamhet och mötte en hel del kritik. Bland annat från Karin Westman Berg som i likhet med andra (såsom Ulf Boëthius, Lars Furuland o Gustaf Fredén) undrade över Qvists bakomliggande intresse av att ta sig an en av kvinnorörelsens kanske mest omhuldade personligheter för att sedan, med massiv empiri och objektivistiska tolkningar leda i bevis hur egentligen obetydlig hon var. Enligt Qvist var hon inte bara obetydlig i genomförandet av myndighet för ogifta kvinnor (något som ju romanen *Hertha* tidigare hade sagts bidra till). Han hävdade också att hon för sin tid inte var särdeles originell som tänkare. Sammantaget visar kapitlet att det fördes en i tonen hygglig debatt (om vi jämför med det nedlåtande tonläge som dominerade mottagandet av Åsbrink) men det var en debatt som gång på gång återkom till den stora frågan om varför Qvist valde detta forskningsfokus (140, 152). Qvist hävdade, visar Nyström, genomgående att hans vetenskapliga hållning inte var uttryck för något annat än en (oskyldigt och objektivt) formulerad fråga som empiriskt kunde undersökas och besvaras. Kapitlet inrymmer också en analys av Greta Wieselgrens bok *Fredrika Bremer och verkligheten. Romanen Hertas tillblivelse* (1978) som försiktigt men väl underbyggt polemiserar med Qvist och som på flera punkter och på god empirisk grund lyfte fram andra aspekter av romanen *Herthas* betydelse och därmed också av Bremer själv. Nyström visar hur debatterna fördes just i relation till vetenskapliga normer och konventioner, det vill säga de var inte i första hand partsinlagor på kvinnoemancipatorisk, eller som vi skulle säga idag, feministisk grund.

Kapitel fyra och fem behandlar arbetarhistoria och inleds med en analys av Gustaf Utterströms avhandling i ekonomisk historia *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet* (Tidens förlag 1957) och det mottagande avhandlingen fick. Avhandlingen var synnerligen omfattande: två volymer om dryga 1400 sidor. Den kritiserades för att vara osystematisk, vag, alltför deskriptiv och oreflekterad, men blev samtidigt något av ett standardverk. Den utgjorde det tolfte och avslutande bidraget i det LO-finansierade forskningsprogrammet "Den svenska arbetarklassens historia". Syftet med delstudien är att "förstå Utterströms avhandling som ett uttryck för tidens socialhistoriska strömningar" (197). Nyström visar att trots mycken kritik mot arbetet och dess historievetenskapliga normer fanns det fler likheter mellan debattens deltagare än som hävdats tidigare i historiska översikter. Detta visas genom en analys

av två efterföljande arbeten som hade ett mer uttalat teoretiskt och därtill historiematerialistiskt anslag men som följde i Utterströms spår: historikern Christer Winbergs *Folkökning och proletarisering* (1975) och ekonomhistorikern Lars Herlitz' *Jordegendom och ränta* (1974). Kapitel fem behandlar diskussioner om värdet av berättande källor och insamlade arbetarminnen som giltigt källmaterial, något som Nyström menar var ”en i raden av utmaningar som historieforskningen stod inför under efterkrigstiden” när forskningen i högre grad än tidigare började undersöka det moderna samhället (203). Huvudsakliga frågor som ställs här rör vetenskapliga normer. Närmare bestämt analyseras källkritiska överväganden som gjordes i den forskning som kom att använda sig av den här typen av material. Två större arbeten studeras närmare: ekonomhistorikern Bo Gustafssons licentiatavhandling från 1965, *Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913*, samt den norske historikern Edvard Bulls (den yngre) avhandling *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* från 1958. Båda använder sig av samlingar av arbetarminnen. Inte minst Bo Gustafsson finner dem otillräckliga för mer fullödiga analyser av arbetarklassens arbets- och levnadsvillkor. Avslutningsvis konstaterar Nyström att svensk socialhistoria fram till slutet av 1970-talet framför allt varit kvantitativt och statistiskt inriktad. Den ”historia underifrån” som ofta förknippas med socialhistoria är alltså, menar Nyström, av senare slag, ett barn av 1970-talets forskning.

I avhandlingens avslutande kapitel summeras resultaten, en kortare jämförelse mellan arbetar- och kvinnohistoria görs också. Här konstateras att den kritik som riktades mot arbetar- och kvinnohistoriska arbeten, väl synlig i kritiken av Utterströms avhandling och i receptionen av Qvists Bremer-bok, menade att forskningen inte förmådde att leva upp till utlovade maktkritiska analyser (237). Oavsett om kritiken var riktig eller ej visar den, menar Nyström, att de båda inriktningarna tidigt väckte debatt och diskuterades ingående. Detta visar också, enligt författaren, att de båda forskningsinriktningarna var i görande, höll på att formeras. Debatterna ses med detta perspektiv som ett slags förhandlingar om vetenskapliga normer, metoder och teoriingångar i ett kollektivt vetenskapligt sammanhang. Nyström påpekar att vissa särskilt betydelsebärande texter påverkar och skapar mer än föreställningar om vad vissa forskningsinriktningar och områden är. De skapar också berättelser om vad som är och bör vara denna forskningsinriktning (239) i sin samtid. Sett över tid förändras berättelserna om etablering och förändring. Tittar vi på arbetarhistoria ser vi att senare historiografier tonar ned kopplingen till den tidiga arbetarhistoriska forskningen. Politiskt radikala strömningar (med start i 1970-talet) är vad som särskilt lyfts fram som faktorer som präglat området. Den kvinnohistoriska historiografin har också den förändrats över tid. I äldre presentationer betonas kopplingen till socialhistoria. Inomvetenskapliga motiv, som att täcka in ny

outforskad empiri, istället för emancipatoriska (här en strävan efter kunskap för att bidra till förändring av kvinnors sociala villkor) var framträdande i tidiga översikter men kom efterhand att efterträdas av berättelser som istället betonade att kvinnohistoria var och centerades kring maktanalyser och ett kritiskt, positivistkritiskt förhållningssätt (240). På så sätt framställs kvinnohistoria som ett slags förstadium till genushistoria.

Avhandlingen visar att en kumulativ kunskapssyn synes ha varit förhärskande dels i båda inriktningarnas tidiga forskning, dels i tidiga presentationer över forskningsinriktningar. Nyström menar vidare att forskning som publicerats före 1970 sällan förefaller ha uppfattats som särdeles relevant i historiografiska översikter. Snarare betraktas den som ett nödvändigt utvecklingssteg alternativt som en språngbräda in mot den mer utvecklade, kritiskt präglade framtiden och dess mer sofistikerade forskning. Allt detta skapar stora (men förenklade) berättelser om förändring, mestadels utan nämnvärd reflektion över den narrativa strukturen. Den kumulativa strukturen förefaller snarare vara historiografiernas *raison d'être* (245). Nyström finner att historiografierna sammantaget är benägna att betona förändring snarare än att de förmår att samtidigt se den kontinuitet han själv finner i materialet. Är det månne en positionering mot äldre forskning som historiografierna själva gör? Är det uttryck för "en önskan bland forskare om att vara del av en progressiv utveckling" som gör att betoningen av förändring ter sig så attraktiv? Vi får inget riktigt svar på frågan. Men Nyström konstaterar avslutningsvis att betoning av kontinuitet kan bidra till att luckra upp berättelser, bryta upp dem och få dem att stanna upp i sitt berättande flöde. Det innebär i sin tur att konstruerade startpunkter historiseras och teoretiseras.

Mitt sammantagna omdöme av avhandlingen är positivt. Det är en i hög grad väl genomförd studie av ett omfattande och outforskat område som ventilerats. Avhandlingen har därtill en mycket god akribi och formalia. Mina främsta synpunkter rör själva upplägget av studien, avhandlingens syftesformulering och motiveringen av urval och avgränsningar, det vill säga synpunkter som rör de egentligen stora frågorna kring forskningens transparens och tydlighet kring hur och varför vissa saker görs och inte annat. Vad exakt som är undersökningens fokus förblir efter noggrann och sympatisk genomläsning oklart. Syftet är, som nämnts tvåfaldigt: att både undersöka den tidiga arbetar- och kvinnohistorien för att fånga in hur områdena förhöll sig till inomvetenskapliga normer och konventioner samt att analysera berättelser om dessa områden. Ja, men i syfte att komma åt vad mer exakt? Är syftet att analysera framväxten av och/eller berättelsen om socialhistoria i Sverige och kampen mellan olika fält där? Om så, varför då inte mer om socialhistoria i all dess spretighet? Är det en studie av oppositionella nya forskningsområden och förhandlingar inom akademien? Är det en mer

renodlad historiografisk studie som står i främsta fokus, där den ingående studien av hur det verkligen var (kapitel två till och med fem) utgör den empiriska grunden för en analys av berättelserna (kapitel ett)? Vad gäller urval och avgränsningar så hade avhandlingen tjänat på att mer utförligt motivera ett antal val som gjorts. Detta gäller särskilt frågan om varför historiografierna och forskningen inte analyseras i relation till den utomakademiska kontexten? Kvinnohistoria sätts inte heller i relation till kvinnoforskningen, där ju såväl Westman Berg, Åsbrink och Qvist varit betydelsefulla och där samma spänningar mellan objektivism och teoridrivna kritisk forskning funnits (se första numret av *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1980 t.ex.). Men för en universitetshistoriskt intresserad läsare och en läsare som är specialintresserad av sociala rörelser, kunskapsproduktionens villkor i allmänhet och akademien som en kunskapsproducerande institution är detta en avhandling som bringar läsaren mycken ny kunskap. Avhandlingen väcker nya tankar under läsningen, den inspirerar och stimulerar till nya studier och den är därtill utförd på ett synnerligen habil sätt. Dess något deskriptiva slagsida (i syftesformuleringen inte minst) och ovilja att dra in utomakademiska faktorer i tolkningen till trots, Daniel Nyström är bara att gratulera.

Ulla Manns

Södertörns högskola

Bokrecensioner

Från Göteborg till Malmö via Königsberg

Nils Andersson & Mats Greiff (red.) *Från Göteborg till Malmö via Königsberg. En resa i idéhistoria, idrott, kultur och utbildning*. En festskrift till Lennart Olausson. Malmö: Malmö högskola, 2015. 255 s. ISBN 91-7104-654-3, hft.

Festskriften är en 150 årig akademisk genre som förblir relevant, både som gest av kollegial uppskattning och som forum för spånor av forskningen i ett ämne. I varje fall är den vanlig inom humaniora. På 70-talet började man kalla den vänbok, i avsikt att göra tilltalet till den uppvaktade mindre pompöst, en du-reform på genrenivån, så att säga. Nu är ordet festskrift tillbaka igen, att döma av föreliggande volym som tillägnas Lennart Olausson som förutom att vara professor i idé- och lärdomshistoria också varit mjukt målmedveten och framgångsrik rektor för Malmö högskola. Festskriftsbidragen härrör följaktligen inte bara från idéhistoriker men svarar alla mot en genomgående ambition hos festföremålet, nämligen att förena akademiskt vetande med praktisk handling och historiska perspektiv med samtiden.

Så är också bidragen i boken huvudsakligen inriktade mot nutiden. Sven-Eric Liedman begrundar samtiden i backspegeln och jämför med hur den såg ut när han var Olaussons handledare på 70-talet. Han noterar globaliseringens accelerering och genomslaget för internet och pekar på några viktiga nya fenomen som blivit centrala i debatten: sociala medier (Zuckerberg), tillit (Putnam/Rothstein), kapitalackumulation (Piketty) och prekariat (Guy Standing). Som man kan vänta är det en analys från vänster, men likafullt auktoritativ och avmätt. Mats Andrén diskuterar Europas nuvarande kris och nedgång – än mer påtaglig nu än när artikeln skrevs – och ger historiska perspektiv på den diskursen (Spengler, Ortega y Gasset). Henrik Björck redogör för den svenska akademiska världens reaktioner på motsättningen mellan linjestyrning och kollegialitet och reflekterar över de kommentarer han mött när han rest runt med sina rön om den frågan. Nils Andersson går en omgång med begreppen ideologi och diskurs i den politiska vänstertraditionen. Han finner att det diskursbegrepp som lanserats av duon Laclau/Mouffe negativt skiljer sig från den stadigare ideologianalys som odlades vid institutionen för idé- och lärdomshistoria i Göteborg på 1970- och 80-talen. Där fanns en helhet av sociomateriell bas och medvetande som äventyras av diskursanalysens laborerande med nodalpunkter och ekvivalenskedjor där allting är föränderliga språkliga konstruktioner. Margareta

Hallberg redogör för sina intervjuer med vetenskapsfilosofen Mary Hesse och diskuterar i vad mån hon var hindrad av genusbetingade faktorer hon inte var medveten om eller inte ville vidgå.

Allt detta är läsvärt och ligger också i linje med skribenternas kända profiler. Men Christine Quarfood avviker genom att dra in det avlägset förflutna i samtiden. Det sker i volymens intressantaste bidrag som handlar om det samtidskritiska bruket av tidigare epokers texter. Det är ett projekt som bottenar i den i vårt ämne bekanta skillnaden och motsättningen mellan att förstå idéerna i deras historiska sammanhang och ambitionen att visa deras verkan i historien och deras relevans i nuet. Quarfood fokuserar på det sista momentet, aktualiseringens problematik. Hennes exempel är Platon, vars användning här illustreras av tre 1900-talstänkare, Gadamer, Iris Murdoch och den franske Althusser-lärjungen Alain Badiou, vilka alltså brukat Platon som uppskattat redskap i sin samtidskritik (och inte som slagpåse, vilket ju också förekommit). Det handlar om en selektiv, icke auktoritetsbunden klassikeranvändning. (Klassiker är ett ord som Quarfood inte använder, men det är väl det till syvende och sist gäller?) Quarfood skisserar ett projekt som rymmer många möjligheter och tillämpningar, inte minst i den idéhistoriska undervisningen. En fråga att ställa är själva aktualiseringens historia; den har ju alltid förekommit men fått ett nytt namn i vår tid då relevansen av det förflutna problematiseras.

Ett exempel på aktualisering finns för övrigt om hörnet i boken, nämligen i Ola Franssons kritik av pedagogikforskaren John Hatties evidensbaserade undersökning av effekten av klasstorlek och lärarnas utbildningsnivå på undervisningens effektivitet. Mot Hatties generaliseringar ställer Fransson den ”diskretion”, dvs. den förening av bedömning och handling i det enskilda fallet, som kännetecknar professionellt arbete, inklusive lärarens. Den diskretionen är vad jag förstår ingenting annat än Aristoteles’ i nutiden så ofta åberopade *fronesis*.

Bo Lindberg

Göteborgs universitet

De intellektuellas förräderi?

Maria Björkman, Patrik Lundell & Sven Widmalm (red.): *De intellektuellas förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och det Tredje riket*. Lund: Arkiv förlag, 2016. 5+365 s. ISBN 978-917-924-275-6, inb.

De intellektuellas förräderi? är en antologi som undersöker transnationella utbyten mellan svenska intellektuella och det tredje riket. Ledande teman

som löper genom framställningen är frågan om objektivitet, vetenskapens neutralitet och nätverk av människor som på olika sätt förhöll sig till den tyska kulturpropagandan. Författarna belyser i fallstudier en märkligt underforskad del av den svenska historien genom att kartlägga aktörers relationer och utbyten. Det är en bok som undviker generaliserande förklaringar och pekar på behov av mer forskning.

Andreas Åkerlund angriper problemet genom att diskutera gränsdragningsproblematik kring politisk tillhörighet i tidsperioden. Åkerlund exemplifierar detta genom historikern Vilhelm Scharp, en aktör som publicerat texter i nationalsocialistiska publikationer efter maktövertagandet 1933. Författaren försöker problematisera en svepande begreppsanvändning genom att belysa Scharps ambivalenta ställning till Tyskland och menar att historikern bör betraktas som en nationalromantisk tyskvän och inte nazist.

Sven Widmalm beskriver i "Vetenskap som propaganda" det tredje rikets kulturpropagandaoffensiv mot svenska intellektuella miljöer genom att kartlägga ett nätverk av akademiker med speciellt fokus på historikern Sven Tunberg. Studien bidrar inte enbart med fördjupad förståelse för tyska försök att oskadliggöra kritik mot objektiviteten hos tysk vetenskap utan beskriver också åsiktregistreringen av svenska akademiker.

I Birgitta Alms studie "Svenska Universitet. Mål för nazistisk kulturpolitik" återkommer Tysklands försök att infiltrera svenska akademiska miljöer med fokus på germanistiken. Med utgångspunkt från Hermann Kappner beskrivs hur meningsmotståndare och strategiska opinionsbildare kartlades, en uppgift underlättad av Kappners anställning vid Skolöverstyrelsen. Alm bidrar också till diskussionen om vikten av historisk precision vid studier av fascism och nationalsocialism och sammanfattar den glidning av positioner som sammanförts under samma etikett.

Herman Lundborgs intellektuella utbyten med ledande rashygieniker kartläggs av Maja Hagerman i en studie som placerar Lundborg i relation till Eugen Fischer, Ernst Rüdin och Fritz Lenz. Hagerman visar hur Lundborg fungerade som ett kvitto för delar av den tyska raspolitiken och bidrog med klassifikationen av den ostbaltiska rasen vid sidan av etablerade kategorier. Studien följer de undersökningskort som användes vid institutet för rasbiologi för att kartlägga svenska meniga (kartläggningar som analyserades med hålkortsmaskiner). Samma kartläggningsmetod förmedlades via Lundborgs personliga kontakter och användes i nazisternas utrotningsläger. Kapitlet visar på behovet av arkivnära forskning och författaren påpekar att kunskapen om svenska intellektuellas betydelse för Tysklands rashygieniska rörelse är långt ifrån fullständig, för detta krävs vidare studier.

Maria Björkman undersöker i "Ras, vetenskap och objektivitet" hur patologen Folke Henschen, i sin bok *Människans utveckling* från 1971, legitimerar decennier gamla föreställningar om rasskillnader och kulturell utveckling.

Studien fokuserar på Henschens vetenskapssyn och objektivitetsideal och Björkman visar hur samma sorts argumentering återkommer i hans försvar av sina intellektuella förbindelser med forskare i tredje riket. Det är en studie i vetenskapsförståelse och hur denna kan legitimera moraliskt tveksam forskning, samtidigt belyses Henschens klivna förhållande till tredje rikets virulenta antisemitism.

Vi får en noggrant utförd studie om nazistsympatisören Gösta Häggqvist av Olof Ljungström med fokus på debatten vid Karolinska institutet om ”judeimporten” 1939 som föranledde Bollhusmötet i Uppsala. Ljungström visar att Häggqvist påverkade debatten men inte i större utsträckning än andra inblandade. Inom ramen för diskussionerna ställdes dock flyktingar mot en utmålad hotande arbetslöshet vilket hade mycket tyngd och den restriktiva linjen vann.

Musikkritiken i den nazistiska *Dagsposten* undersöks av Henrik Rosengren som vill skilja på nationalkonservativ modernismkritik, med rötter i 20-talet, och nationalsocialistisk musikkritik. Författaren menar att musikkritiken i sig inte var antisemitisk och att flera judiska tonsättare recenserades positivt. Däremot präglades de politiska artiklarna av fientlighet mot judar och tidningen var en uttalad försvarare av den tyska linjen.

Bibi Jonssons bidrag är en analys av *De släckta metropolerna* av Rütger Essén. Jonsson argumenterar för att romanen bör betraktas som en dystopi (eller tillhörandes den postapokalyptiska genren) snarare än en utopi, vilket hävdats i högerextrema kretsar. I studien får vi se en analys av Esséns förbindelser med Nationella förbundet och en litteraturanalys av bokens karaktärer som skapar ett nytt samhälle efter en världskatastrof.

Vi får veta mer om svensk films relation till det Tredje riket i Benjamin G. Martins ”Svensk film i Hitlers Europa”, där deltagandet i Tysklands filmfestivaler sätts i en förklarande kontext. Martin undersöker svensk filmindustris deltagande som ett svar på ljudfilmen och konkurrensen från Hollywood (som gjort produktion och spridning dyrare). Författaren visar hur deltagandet **öppnade dörrar för svensk film och gav tillgång till paneuropeiska nätverk för spridning och finansiering.**

I ”De välvilligas rationalitet” skriver Patrik Lundell om mediekritik från Riksföreningen Sverige-Tyskland, där föreningen kritiserade den svenska pressen för bristande neutralitet i förhållande till Tyskland. Lundell undersöker framförallt retoriken som föreningen använde och den attraktionskraft den kunde utgöra på läsaren och konstaterar att föreningens kritik kunde framstå som rationell och inom ett bredare politiskt spektrum, åtminstone de första åren.

Ola Larsmo följer i ”Det svarta nätet” ett nätverk av män och tecknar en direkt linje mellan sekelskiftets unghöger, antisemitisk aktivism under krigsåren och vår samtids Sverigedemokrater. Larsmo undersöker ”listigt

sammanhållna nätverk av personer [...] som spelade stor roll utan att vara formellt organiserade” och lyckas belysa nya sammanhang genom att frångå organisations eller partifokus, som han menar osynliggör ”flödet av idéer” (307). Larsmo bidrar också till en diskussion om hur fascism bör definieras och historiserar idén om folkhemmet.

Johan Östling knyter ihop antologin i ”Nya nyanser av brunt” genom att sätta boken i relation till tidigare forskning. Både Östling och antologin i sin helhet pekar på att det finns kunskapsluckor kvar att fylla kring de transnationella förbindelserna mellan Sverige och det tredje riket. Antologin öppnar upp för vidare undersökningar, samtidigt tillför studierna kunskap om den tyska och svenska fascismens historiska förbindelser, oavsett hur man definierar den.

Britas Benjamin Eriksson

Göteborgs universitet

Flykten från Hegel. Den postmoderna vänsterns genealogi

Anders Burman: *Flykten från Hegel. Den postmoderna vänsterns genealogi*. Hägersten: Tankekraft Förlag, 2016. 360 s. ISBN 978-91-88203-15-1, hft.

Med *Flykten från Hegel. Den postmoderna vänsterns genealogi* säger sig Anders Burman vilja gå till botten med varför vänstern har misslyckats med att producera alternativ som kan utmana den rådande nyliberala hegemonin. Det är en löftesrik utgångspunkt att inta i en idéhistorisk genomgång av vänsterns läsning av Hegel genom tiderna. Att de filosofiska undersökningarna leder fram till en diskussion om behovet av att återupptäcka kommunismens idé är vågat. Författarens ansats är berömvärd: att vända sig till den intresserade allmänheten med en skrift som kombinerar hög filosofisk ambitionsnivå med vass, politisk udd.

Det är ingen enkel uppgift att presentera en kortfattad och tillgänglig översikt över Hegels tankegod. Till och med Hegel själv nödgades börja *Fenomenologin* med att urskulda sin oförmåga till att sammanfatta sitt arbete i en inledning. Med det i baktanken lyckas Burman rätt bra. De två kapitlen som ägnas åt den tyska filosofen är så djuplodande som man rimligen kan begära på det begränsade utrymmet. Därefter görs nedslag i några av Hegels mer inflytelserika uttolkare: Marx, Lukacs, Gadamer, och Habermas. Mycket ska tackas in på de få sidorna. Tyvärr är det oklart varför en del material finns med och annat har utelämnats.

Särskilt gäller det den andra sidan i historien om receptionen av Hegel,

den som har skrivits av tänkare som i grunden var fientligt inställda till det Hegelianska arvet. Istället för att skildra motståndarna till Hegel på samma sätt som de mer sympatiskt inställda uttolkarna, det vill säga, med ett kapitel för var och en av dem, växlar boken in på ett nytt spår. I centrum står nu konflikten mellan en modernistisk och en postmodernistisk vänster. Hegel figurerar i bakgrunden, eftersom inställningen till hans filosofi är en vatandelare mellan de två lägren. Men diskussionens nav är inte längre Hegel, utan Habermas. Ordväxlingen mellan Habermas, å ena sidan, och Lyotard, Derrida och Foucault, å den andra, agerar ställföreträdare för den större motsättningen mellan modernism och postmodernism. Burman motiverar detta fokus med att postmodernismen debatterades mest ihärdigt under 1980-talet, och att frågan sedan dess har förlorat i aktualitet (10). Det kan låta som en randanmärkning till hur studien är avgränsad, men som jag återkommer till längre ned är detta påstående i själva verket huvudtesen som författaren försöker leda i bevis.

Det är här, i återgivningen av debatten som fördes för och emot postmodernismen, som Burman betalar priset för sin ambition att framställa invecklade teoretiska positioner i kortfattade, allmänna ordalag. Han listar de innehållsmässiga skillnaderna mellan Habermas och hans vedersakare. Men både vad avser innehållet och vad avser formerna för debatten är han alltför knapphändig för att en läsare ska kunna bilda sig en egen uppfattning om respektive sidas förtjänster. Istället får läsaren förlita sig på Burmans summering, nämligen att konflikten huvudsakligen bottnade i att Habermas hade läst de franska filosoferna slarvigt (196, 222), och att de knappast hade läst honom alls (204). Därutöver tillägger Burman att både Foucault och Derrida närmade sig Habermas position på gamla dar (200, 203). Men betyder inte det i så fall att de två fransmännen under merparten av sina liv stod långt ifrån Habermas? Frågan blir hängande i luften.

Bokens avslutande ord slår fast att vi kan nå en fördjupad förståelse av vårt samhälle och återerövra framtidstron ”med eller utan Hegel och Marx” (250). Det är en rätt ljummen appell för dessa tänkares fortsatta relevans. Författarens egentliga ärende visar sig vara ett annat: Att plädera för att marxismen och poststrukturalismen har negerat varandra och förenats på en högre nivå, eller, med Hegels språkbruk, en *Aufhebung* (228). Den tidsmässiga avgränsningen av studien bidrar till att ge bilden av att grälet mellan de två lägren har bedarrat. När författaren når fram till nutid uppehåller han sig helt vid två antologier (om kommunismens idé) där tänkare inspirerade av både marxism och poststrukturalism medverkar. Vad som lyser med sin frånvaro i avslutningskapitlet är de dagsfärska motsättningarna mellan olika vänsterfalanger, exempelvis den över identitetspolitikens vara eller icke vara. Det pekar snarare på att striden mellan förespråkare för respektive hållning fortgår idag precis som på 1980-talet.

Den påstådda försoningen mellan de två lägren bör därför rubriceras som en "abstrakt negation". Jag misstänker att önskan om att försonas beror på ett omkast i de intellektuella trenderna, något som också Burman är inne på i sitt öppningsanförande (11). Ordet poststrukturalism har blivit så belastat att det kan användas urskillningslöst och pejorativt. Författaren drar en parallell till glåpordet positivist, men det finns ett annat exempel som hade legat närmare till hands. Nämligen hur dialektik brukade användas av poststrukturalistiska skribenter på den tiden när de utmanade marxisterna om anspråket på att företräda vänstern. Om poststrukturalismen ska nekas på ett bestämt sätt måste dessa gamla konfliktlinjer läggas i dagen, inte slätas över.

I övergången från marxism till poststrukturalism stavas den felande länken Althusser. Burman tar upp Althusser och dennes försök att separera den unge, hegelianska Marx från den mogna, vetenskaplige Marx. De hätska striderna mellan althusserianer och andra marxister nämns helt kort i boken, men utvecklas inte (210). Kanske är det ängslan för att inte trötta ut läsaren som ligger bakom, men här är tillgänglighetens pris för högt. En läsare som önskar fördjupa sig i varför en hel generation flydde från Hegel, anförda av tidigare studenter till Althusser, får även fortsättningsvis söka efter svaret i böcker utgivna i andra språkområden än det svenska.

Poststrukturalismens rötter i miljön kring Althusser har undersökts i flera nyutgivna böcker i Frankrike, däribland Isabella Garos *Foucault, Deleuze, Althusser & Marx*. Hon visar på hur Althusserns intellektuella positioneringar och "symptomatiska" Marx-läsning svarade mot maktkamper inför det stalinistiska, Franska Kommunistpartiet. Som partiansluten intellektuell ålåg det Althusser att försvara partiledningen och Sovjetunionen mot kritikerna, särskilt dem på vänsterkanten. En av dessa kritiker, E.P. Thompson, förklarar i *Poverty of theory* hur betydelsefull upptäckten av Marxs ungdomsskrifter var, skrifter där också inflytandet från Hegel framgick. Marx egna ord kunde nu vändas mot den realt existerande socialismen och partibyråkratin. Althusserns studenter övergav snart Marx och Mao, men de höll fast i anti-hegelianismen, som också blev en grundstomme i den poststrukturalistiska skolbildningen. Vi får vänta ännu en tid på en bok på svenska som undersöker hur dessa filosofiska konfliktlinjer avspeglar sig i dagsaktuella motsättningar inom vänstern och vad det betyder för vänsterns oförmåga att formulera ett svar på den nyliberala hegemonin.

Johan Söderberg

Gothenburgs universitet

Microhistories

Magnus Bårtås och Andrej Slávik (red.): *Microhistories*. Stockholm: Konstfack, 2016. 303 s. ISBN 978-918-554-920-7, hft.

Microhistories består av en samling texter och bilder skapade av ett tiotal konstnärer, författare, kulturteoretiker och historiker. Eller snarare konstnärer/författare/kulturteoretiker/historiker. Ett utmärkande drag hos flera av de medverkande är nämligen att de rör sig över vedertagna gränser mellan yrkesroller och ämnesområden. Boken själv utmärks av en liknande ansats att överskrida konventionella uppdelningar mellan teori och praktik, vetenskap och konst, tänkande och görande. De båda redaktörerna, Magnus Bårtås och Andrej Slávik, en disputerad konstnär och en disputerad idéhistoriker som redan i sina avhandlingsarbeten var upptagna med att utforska akademiska gränslandskap, fortsätter att skapa mötesplatser mellan konstnärlig och humanistisk forskning.

Som resultatet av ett statligt finansierat tvärvetenskapligt projekt inom konstnärlig forskning utgör boken ett självreflexivt utforskande av den konstnärliga praktiken. Men inte enbart. Som Slávik formulerar det i inledningen är boken ”the outcome of an experiment in practical epistemology” (11). För historikern och den som intresserar sig för relationen mellan berättande och medier är denna bok högtintressant. I skärningspunkten mellan historieteori, vetenskapshistoria och konstnärlig praktik förs ett avancerat samtal om relationen mellan historia och litteratur, mellan ord och bild och inte minst mellan film och historiskt berättande.

I centrum för projektet står videoessän som konstnärlig form. De flesta av bidragen är gjorda av en internationell grupp konstnärer som arbetar med audiovisuella medier. Som bokens titel anger är det gemensamma att alla bidrag på olika sätt kan ses som mikrohistorier. I bidragen, oavsett om de behandlar fikcionalitet i brevnoveller eller narrativitet i iransk dokumentärfilm, bearbetas frågor om berättelsens gränser och möjligheter. I videoverken vävs berättelser inte sällan in i varandra i intrikata meningsmönster där gränserna flyter mellan fakta och fiktion och där frågor om vem som äger, vem som ger och tar emot berättelser, vem som tilltalas i dem, vem som avkrävs svar eller ansvar, får en särskild tyngd. Utöver videoessäns intresse för berättelsen finns i dess upptagenhet vid marginella fenomen, triviala sidospår och detaljer – vilka görs meningsbärande för helheten genom att förflyttas från periferi till centrum – en närhet till mikrohistorien såsom vi känner den inom historiografin.

Det historieteoretiska navet i antologin utgörs av Carlo Ginzburgs arbeten. När Ginzburgs stora mikrohistoriska studie *Osten och maskarna* publicerades (1976/1983) var en traditionell historieskrivning under stark omprövning

och skilda kritiska perspektiv började intressera sig för muntliga, bortträngda och glömda vittnesmål som tidigare inte hade tilldragit sig historikernas uppmärksamhet. Så känner vi igen ansatsen i Ginzburgs, Giovanni Levis, Natalie Zermon Davis eller Robert Darntons arbeten – att få oss att förstå stora och komplicerade sammanhang genom den lilla, länge förbisedda detaljen eller med Ginzburgs ord: att fånga världen i en vattendroppe. Tillammans med intresset för det enskilda, vardagliga och marginaliserade markerade mikrohistoriens framgång på 1980- och 90-talen också berättelsens återkomst i historieskrivningen.

Idag vill redaktörerna återvinna denna kraft i mikrohistorien – att kunna bryta ett rådande epistemologiskt konsensustänkande – delvis genom att rädda mikrohistorien från historikerna själva för att i stället sätta den i arbete bland konstnärer och författare. Antologins ansats att bringa en vital spänning till liv igen som mikrohistorien har förlorat i händerna på framgångsrika historiker – som Ginzburg själv – blir tvetydig mot bakgrund av den upphöjda position som den italienske historikern har genom hela boken. Men kanske vittnar transkriptionen av ett långt och vindlande samtal med Ginzburg som i boken har brutits upp och närmast givits formen av ett montage – en serie fragment insprängda mellan bokens övriga bidrag – om just en tvetydig, utbruten och perforerad traditionsförmedling.

Om mikrohistoria bäst förstås som ett eget forskningsområde, en historiografisk metod eller ett teoretiskt perspektiv låter Slávik vara osagt. Han diskuterar inledningsvis de många och olika sätt på vilka mikrohistoria kan förstås. Men i hans text finns ingen strävan efter entydiga bestämningar. I ett försök att öppna begreppet och delvis lösgöra det från historikernas egna definitioner, beskrivs mikrohistorien som "an event" (14). Slávik avfärdar resolut "the fruitless debates about micro versus macro, the detail versus the big picture – or indeed, art versus science" (18), för att istället låta mikrohistoria bli ett utforskande av de egna utgångspunkterna och förgivettagandena, de förbisedda självklarheterna i den egna praktiken. Genom detta kritiska och självreflexiva innehåll anses mikrohistorien kunna förnya och berika såväl den traditionstyngda akademiska historiografien som den expanderande konstnärliga forskningen. Det är en anspråksfull ansats.

Men ansatsen blir också verksam genom att de texter som diskuterar mikrohistoria själva sätter ett mikrohistoriskt perspektiv i arbete. På så vis arbetas gränsen bort mellan teoretiserande och praktiserande tillvägagångssätt, medvetet och systematiskt. Detta gäller inte minst den höginressanta artikeln av Slávik som med utgångspunkt i Ginzburgs *Ledtrådar* (1989) kopplar samman dagens avancerade kriminaltekniska arbete (*forensic work*) med såväl historikerns som konstnärens upptagenhet vid att noggrant och systematiskt läsa av platser och tolka materiella spår. Att artikeln därtill retoriskt är uppbyggd som en textuell väv av ledtrådar visar på ett lika för-

nämligt som diskret sätt det intrikata meningsskapandet mellan form och innehåll.

Boken berör den inom historieteori länge debatterade frågan om historieskrivning som ”berättande”, om gränserna mellan konst och vetenskap. Kan historieskrivningen förse oss med sanningar om vad som hände i det förflutna, eller är den ytterst att förstå som en form av litteratur, om än författad utifrån historiskt källmaterial och med andra krav på ansvar och trohet? Med mikrohistoria i centrum som sammanbindande länk kan antologiförfattarna indirekt bearbeta frågor som dessa utan att fastna i en diskussion om historisk verklighet. I fokus står snarare den gåtfulla och undflyende relationen mellan helhet och del, det generella och det enskilda, världen och vattendroppen.

För en historiker väcker videoessäns montage teknik – vilken inte sällan blandar stillbilder och rörliga bilder med text och ljud (exempelvis i Lina Selanders filmverk) – intressanta frågor om den historiska kontextualiseringens mediala förutsättningar. Genom videoessäns blandning av filmens estetik med den litterära essäns uttryck, och i vilken själva montage blir en kontextualiseringsmetod, väcks frågor om vilken historieskrivning som har mening och relevans i en alltmer audiovisuell kultur. När den digitala kulturen är i färd med att omskapa både vår rumsliga och tidsliga orientering blottläggs historiografins egna historiska möjlighetsvillkor. Antologin kan mot den bakgrunden läsas som ett inlägg i debatten om hur mediautvecklingen inte bara förändrar historieskrivningens användning av digitala källor eller audiovisuella dokument som källmaterial utan hur den också i grunden förändrar vår erfarenhet av och relation till det förflutna såsom objekt för historiskt berättande.

Antologin är ett intressant uttryck för hur historieteori och konstnärlig praktik kan skapa ett gemensamt rum för *görande* av historia. Den visar oss att den historiska praktiken inte längre är förbehållen den akademiska specialisten, liksom att texten inte längre är dess privilegierade medium. Detta är förvisso inga nyheter för historiker som sedan länge borde ha förlikat sig med både auktoritetsförlust och medieutveckling. Det produktiva med boken ligger inte i att slå fast detta utan i sätten på vilka historieteori sätts i arbete.

Bokens stora begränsning ligger i själva mediet. Det är ett omfattande textdokument, men dess innehåll spränger textmediets ramar genom att oavbrutet peka bortom sig själv mot andra medier. För att göra konstverken meningsfulla måste läsaren därför gå bortom bokens pärmar, och följa de länkar, såsom ledtrådar eller spår, som bär på löften om andra förståelsesammanhang. Boken är, på ett symptomatiskt vis, otillräcklig för att fånga projektets särart och visar också genom detta tillkortakommande hur mediebundet vårt historiska berättande är.

Resultatet är vildvuxet och yvigt, precis som det ska vara i ett utforskande projekt av detta slag. Boken förser oss knappast med en metodologi för historiker men den får oss att se vår verksamhet i ett annat ljus, att ställa de stora och viktiga frågorna om historieskrivningens möjligheter. Det är en bok som skapar nya reflektionsutrymmen genom att låta skilda praktiker skava mot och samspela med varandra. Boken belyser, och blir själv ett lyckat exempel på historieskrivningens och konstens närhet till, och kanske också beroende av, varandra. Båda skildrar de, och är själva uttryck för, människors oupphörliga strävan att gestalta och begripliggöra sina liv.

Victoria Fareld

Stockholms universitet

Islams dynamiska mellantid

Mohammad Fazlhashemi: *Islams dynamiska mellantid. Muslimska idéhistoria mellan guldåldern och framväxten av politisk islam*. Stockholm: Atlantis 2016. 200 s. ISBN 978-91-7353-814-5, inb.

Mohammad Fazlhashemi är en av väldigt få i Sverige som arbetar idéhistoriskt med texter från den arabiska och persiska religiösa kanon. Han är en offentlig röst som alltid är nyanserad och sansad och som därmed har vunnit en bred respekt och betytt mycket för förståelsen av islam i Sverige. Fazlhashemi är således en traditionell idéhistoriker som skriver för en bredare krets.

Det är både viktigt och vanskligt att presentera egen forskning utanför specialistkretsarna. *Islams dynamiska mellantid. Muslimska idéhistoria mellan guldåldern och framväxten av politisk islam* utlovar en bred idéhistorisk genomgång över en lång tidsperiod som nästan inte alls omskrivits på svenska tidigare. Samtidigt presenteras boken som en forskningsrapport vars innehåll är snävare avgränsat än vad titeln föresvävar. Kärnan i boken är en undersökning av teologiska argument kring politisk auktoritet hos shiitiska lärda under Irans safavidiska dynasti (1501–1736). Det är en tolkning av den historiska utvecklingen av dessa argument utifrån en realpolitisk förklaringsmodell som visar hur de skiftande maktförhållandena påverkat de rättslärdas i grunden pragmatiska syn på politisk och religiös auktoritet. Safaviderna utnämnde shiaislam som statsreligion inte minst som ett led i sin kamp mot det sunnitiska osmanska riket. De bjöd in shiitiska rättslärda och gav dem skydd, mot att dessa gav regimen sitt stöd. Även om de rättslärda var överens om att politiken i princip måste följa religionen visar Fazlhashemi att de var beredda att kompromissa med kungarnas syndfulla vanor för att nå bästa

möjliga religiösa resultat. Om de rättslärdade skulle vara principfasta och dra sig undan skulle folket inte längre ha någon representation. De rättslärdades plats skulle då tas av andra som inte såg till allmänhetens bästa. Rättvisa var för de safavidiska tänkare boken presenterar ett praktiskt begrepp.

Fazlhashemi utgår sin vana trogen från läsningar av de diskuterade tänkarnas egna texter snarare än internationell forskning och söker svar på sin avgränsade fråga. *Islams dynamiska mellantid* är på många sätt en fördjupning och fortsättning på Fazlhashemis *Tro eller förnuft i politisk islam*. Där låg tyngdpunkten på samtida shiitiskt politiskt tänkande analyserat i ljuset av shiismens tidiga historia. Nu presenteras en fördjupning av den safavidiska perioden. Tolkningsramen och det geografiska och traditionsmässiga sammanhanget är dock det samma.

Naturligtvis är det lätt att önska sig både mer fördjupning och bredare teckningar av författarskapen och de idémässiga kontexterna. Ambitionen att samtidigt gå på djupet och ändå vara introducerande och tillgänglig skapar svårigheter. Mir Damad (d. 1631) presenteras till exempel här bara som shiitiskt rättslärd i relation till undersökningens snäva fråga, vilket gör att hans viktiga och inflytelserika filosofiska författarskap inte ens nämns. Men sådana invändningar är inte mer än randanmärkningar till en unik exposé över safavidisk idéhistoria.

Islams dynamiska mellantid handlar dock inte bara om shiitisk politiskt tänkande. Ett stråk genom boken är kopplat till den alldeles samtida roll islam spelar i Mellanöstern, inte minst i och med IS/Daesh krig i Syrien och Irak. Boken försöker vid sidan av sitt shiitiska fokus förklara IS salafistiska drivkrafter och kartlägga hur dessa har utvecklats historiskt och alltså inte bara är en enkel applicering av ursprunglig islam. Grundargumentet känns igen även från Fazlhashemis *Vems islam?* men är fortfarande lika viktigt: även islamiskt tänkande är kontrastrikt och tidsbundet. Fazlhashemi visar sitt starka avståndstagande till IS med förstärkande adjektiv som poängterar deras avskyvärdhet. Men kopplingen mellan det empiriska huvudmaterialet för boken och de samtida skeendena är på intet sätt självklar. För att härleda IS idéer går därför Fazlhashemi tillbaks till den ofta studerade sunnitiska guldåldern och diskuterar motsättningen mellan bokstavstro och rationalism där. Liksom i sina tidigare böcker är Fazlhashemi tydlig i sin egen position som rationalist. Det är bra, tycker jag. Hans sympatier ligger hos dem som gör en åtskillnad mellan religiös och politisk auktoritet. Men tyvärr blir det väl fyrkantigt när en rad sinsemellan olika och komplexa tänkare framställs som representanter för en hård och oresonlig dogmatism och antirationalism. Dels gör det hans tolkningar av tänkare som al-Shafii (d. 820), ibn Hanbal (d. 850) och Ibn Taymiyya (d.1328) onyanserad, dels riskerar det att dölja skillnaden mellan kvietistisk fundamentalism och våldsbejakande militant islamism.

Fazlhashemi menar att salafismen är en ytterlighet som kommit i fem olika vågor genom den sunnitiska historien, från Ibn Hanbal på 800-talet till dagens våldsbejakande militanta jihadister som en femte våg. Även om skillnader mellan till exempel den fjärde vågens Rashid Rida och IS tillämpning av de idéer om kalifatet som han formulerade hundra år tidigare framhålls blir det svårt att förstå hur Ridas salafism också kan räknas som islamisk modernism och kanske inte delar så väldigt mycket mer än namn med IS idéer.

I Fazlhashemis framställning framstår företrädaren för den andra vågen av salafism, 1300-talsteologen Ibn Taymiyya, som rakt igenom rabiat i sitt fördömande av alla som vill använda sitt förnuft. Det är en hård förenkling att säga att Ibn Taymiyya var mot förnuft och för bokstavstro. Han menade att motsättningen byggde på felaktiga premisser. Bevis ska inte bedömas utifrån om de vilar på text eller förnuft, utan om de är bra eller inte. Det är enligt Ibn Taymiyya bara vår förståelse av texten som beror av vårt förnuft, inte textens mening i sig. Vår kunskap är alltid beroende av det sammanhang i vilket vi försöker förstå texten och det är lika vanligt att det uppstår motsättningar mellan olika förnuftsargument som mellan förnuftet och texten. Det motstånd mot förnuftet som Fazlhashemi tecknar är inte så entydigt som det kan framstå.

Islams dynamiska mellantid skulle kanske vunnit på att hålla sig snävare till den period titeln pekar mot. Samtidigt hade den då rent av hellre kunnat vara än snävare och på engelska för att nå de intresserade forskarna. Men Fazlhashemis främsta roll ligger i hans strävsamma pionjärinsats som presenterar av en stor och förbisedd tanketradition på svenska, och hans deltagande i debatten om islams betydelse i samtidens Mellanöstern. Det är just böcker som *Islams dynamiska mellantids* som öppnar för en mer välinformerad svenskspråkig diskussion om tolkningen av islams breda idéarv och dess betydelse i samtidens stora konflikter.

Klas Grinell

Gothenburgs universitet

Islams filosofihistoria

Klas Grinell, *Islams filosofihistoria. Från Fitaghuras och Aflatun till Nasr och Ramadan*. Farsta: Molin & Sorgenfrei, 296 s. ISBN 978-91-87515-22-4, inb.

Tre centrala begrepp har dominerat synen på filosofins ställning i muslimsk kontext: förnekelse, förringande och övergivande.

Förnekarna har framhållit att den grekiska filosofin utgår från en kritisk och rationell argumentation kring diverse frågor om tillvarons grund medan

islam är en religion vars främsta grundvalar bygger på tron på Gud och åtydningen av den gudomliga lagen, vilket gör en förening mellan islam och filosofi omöjlig.

Förrikingandets företrädare reducerade de muslimska filosoferna till enkla förvaltare av det antika arvet. Deras främsta förtjänst var att de upptäckte det antika arvet och förmedlade det till eftervärlden.

Det tredje förhållningssättet medger de muslimska filosofernas insatser men framhåller att denna idéströmning tog ett abrupt slut och övergavs efter 1100-talet. Den viktigaste anledningen till detta skulle vara de angrepp som riktades mot den islamiska filosofin av muslimska teologer och mystiker. Den mest kända av dessa var al-Ghazali (1058–1111), som anklagade de muslimska filosoferna för motstridiga påståenden och kätteri. De aristoteliskt influerade filosoferna såg visserligen Gud som upphovet till allt men reducerade Gud till den förste röraren och den yttersta orsaken. Detta innebar att Gud inte längre sågs som den allestädes närvarande allsmäktige guden vars vilja var orsaken till allt som ägde rum i tillvaron. Sett ur detta perspektiv var det orsak och verkan som förklarade naturliga skeenden och inte den gudomliga viljan. En annan sak som al-Ghazali angrep de muslimska filosoferna för var att de inte kunde tänka sig någon form av kroppslig återuppståndelse efter döden. al-Ghazali påpekade att detta stred mot centrala föreställningar inom islam om kroppslig och själslig uppståndelse på Domens dag då människan ska stå till svars för sina handlingar under jordelivet.

Föreställningen att muslimska tänkare övergav det antika arvet underströks i filosofiska och idéhistoriska kanon, som slog fast att den islamiska civilisationen utarmades på nytänkande ungefär samtidigt som Västeuropa började träda ut ur medeltiden. Perioden efter 1100-talet betraktades som filosofisk ointressant.

Idéhistorikern Klas Grinell tecknar i sin bok *Islams filosofihistoria. Från Fitaghuras och Aflatun till Nasr och Ramadan* en annan bild av de filosofiska idéströmningarna under islams historia. Till skillnad från tidigare översiktsverk visar han att den filosofiska idétraditionen utvecklades vidare efter 1100-talet. Grinell fokuserar emellertid på någon enstaka filosof under islams så kallade mellanperiod, 1100-talet fram till modern tid. En framställning som riskerar att förstärka föreställningen om att det trots allt inte rörde sig om någon större mängd filosofer som var aktiva under denna period.

Trots detta har boken stora förtjänster. Grinell visar att det förvisso är utmärkande för perioden efter 1100-talet att den aristoteliska idétraditionen försvagas. Muslimska filosofer som Suhrawardi (1155–1191) flätar samman antika platonska, nyplatonska och pytagoreiska föreställningar med den islamiska mystikens föreställningsvärld och framhåller idén om att kunskap och förståelse av världen ska upplevas. Han talar om personlig inspiration,

kunskap genom närvaro, inspiration och intuitiv kännedom om tingens essens. Det är en idétradition som ger intuitionen eller den inneboende kunskapen företräde före den empiriskt förvärvade och erfarenhetsbaserade kunskapen.

Suhrawardi såg på den grekiska filosofin som en levande tradition med stor relevans för de muslimska tanketraditionerna. Han jämför den med surdeg utan vars jäskraft filosoferandet skulle ha förblivit platt och inte lyft sig.

Den filosof som i Grinells framställning får gestalta den islamiska filosofins utveckling efter 1100-talet är den shiitiska 1600-talsfilosofen Mulla Sadra (1572–1640). Han ville gå till botten med vad som egentligen existerar, och sökte svar på samma fråga som vi möter i Aristoteles metafysik. Mulla Sadra intresserade sig för vad det innebär att finnas till och hur verkligheten är konstituerad. Svaret hittar han i insikten om varat, *wojud*. Han väljer därmed inte den aristoteliskt empiriska kunskapstraditionen: en rationell analys av världen utanför kan inte nå varat i sig. Vägen in i varats verklighet är genom mystik erfarenhet och intuitiv kunskap. Denna kunskap genom närvaro förser oss med ett inre öga som hjälper oss att komma till insikt om världens verklighet. Mulla Sadras tankegångar om varat föregår den moderna fenomenologins föreställningar om förhållandet mellan vår varseblivning och föremålen för vår varseblivning.

Grinell visar att samtidens muslimska filosofi är mångfacetterad. En grupp återknyter till den tidiga aristoteliskt influerade traditionen. Ett exempel, som inte nämns i Grinells bok, är den iranske filosofen Abdolkarim Soroush som kritiserar inskränkta tolkningar av islams urkunder och pläderar för en åtskillnad mellan tro och vetande. Soroush framhåller att man borde göra en distinktion mellan islams transcendent norm och dess konkreta utformning i religiös praxis. Inspirerad av Poppers evolutionsepistemologi definierar han kunskap som hypoteser som genomgått test, har teoretisk preferens och överensstämmer med verkligheten. Han ser på islamisk teologi och rättsvetenskap som historiska och profana kunskaper som ska underkastas samma vetenskapliga kriterier som övriga humanvetenskaper.

Den marockanske filosofen Mohammed al-Jabri och den algerisk-franske idéhistorikern Mohammed Arkoun talar båda om behovet av ett kritiskt förhållningssätt till det islamiska tankegodset. Båda efterlyser en kritisk analys av allt från Koranen och traditionen till samtida teologiska och politiska tankegångar som hämtar näring från islam. De talar om en analys som inte kan eller får börja med att en definition av vad den islamiska traditionen och arvet kan tillåtas vara. Deras analysmodell är fri från nostalgi och kombinerar historiskt och kritiskt tänkande med yttrandefrihet som ackompanjeras av ett inkluderande synsätt där alla som kallar sig muslimer studeras som en del av den islamiska traditionen.

Grinells bok ger en god inblick i de islamiska filosofiska tanketraditionerna och bryter mot den begränsade synen på islamisk filosofi i idéhistorisk kanon.

Mohammad Fazlhashemi

Uppsala universitet

Lärda samtal

Emma Hagström Molin & Anders Hellerstedt (red.): *Lärda samtal. En festskrift till Erland Sellberg*. Lund: Ellerströms, 2014. 201 s. ISBN 978-91-7247-376-8, inb.

I debatten kring humanioras samhällsrelevans återopas inte sällan det akademiska seminariets bildningseffekter. Man framhåller då hur diskussionskulturen som odlas vid seminarieborden inte bara är vetenskapligt produktiv utan även främjar medborgarkompetensen, genom stimulans till gemensamt kunskapsökande, kritisk reflektion och nytänkande. Hur svår den än är att leva upp till, har idealbilden av en sokratisk dialog, en herraväldesfri kommunikation, spelat en viktig roll för humanisters självbild och legitimeringssträvanden, alltsedan den humboldtska universitetsreformens dagar. Att våra gängse föreställningar om det intellektuella idéutbytet spelregler i själva verket har rötter längre tillbaka i tiden än 1800-talets tyska bildningshumanism, påminns vi emellertid om i boken *Lärda samtal*, en festskrift tillägnad idéhistorikern Erland Sellberg.

Festskrifter kan ibland te sig aningen spretiga. Här har man dock lyckats samla sig kring en tydligt avgränsad tematik som berör de lärdas institutionella villkor och praktiker under den tidigmoderna perioden. Ämnesvalet speglar väl Sellbergs forskningsintressen. Flertalet av de tretton artikelbidragen har författats av idéhistoriker verksamma vid Stockholms universitet, men även idéhistoriker från Lund medverkar. Bidrag från litteraturvetare och konstvetare vittnar om Sellbergs egna lärda nätverk, som ledare för tvärvetenskapliga forskningsprojekt om den tidigmoderna akademiska kulturen.

Ett huvudspår i boken som kortfattat presenteras i Hagström Molins och Hellerstedts inledning, kretsar kring den tidigmoderna tankefiguren om de lärdas republik. Som Bo Lindberg påpekar, skulle lärdomsrepubliken egentligen ha varit en adekvatare översättning från latinets *respublica literaria*, eftersom det var själva lärdomsfältet som åsyftades snarare än de lärdas personer. På engelska heter det således *republic of letters*, men den svenska termen övertogs från tyskans *Republik der Gelehrten*. Hur som helst, avsåg med denna begrepps konstruktion de normer och spelregler som man ansåg borde gälla för kunskapsutbytet lärda emellan. Den republikanska frihetsidén

applicerades på det intellektuella kontaktnät som i renässanshumanismens och den vetenskapliga revolutionens kölvatten, etablerats tvärs över nationsgränserna. I denna tänkta gemenskap tyckte man sig kunna suspendera de maktförhållanden och hierarkier som överallt annars var rådande. Här skulle ingen annan rangordning gälla än den som förnuft och vetande dikterade. Nationell och religiös tillhörighet kunde kvitta lika, liksom bördsskillnader.

Idag ter sig klyftan mellan de bägge kulturerna, den humanistiska och naturvetenskapliga, som nära nog oöverbryggbar. Under tidigmodern tid var den inte lika vid. Naturforskare och humanistiskt lärda arbetade visserligen inom olika fält och med olika metoder, men såg sig som medborgare i ett och samma lärdomsrike, vars infrastruktur utgjordes av boktryckeri, bibliotek, tidskrifter, akademier och lärda sällskap. Vetenskap och filosofi hade ännu inte helt skilts åt, och den grundläggande bildning som delgavs vid kollegier och universitet, präglad av den klassiska latinkulturen, var gemensam för alla som erhållit högre utbildning. Den stora klyftan under tidigmodern tid var den som gick mellan dessa boklärda å ena sidan, och skolade lekmän å den andra, det stora folkflertalet.

Givetvis var den elitistiska självbilden som en andens aristokrati i mångt och mycket ett önsketänkande. Lärdomsskråets medlemmar stod ju lika lite då som nu helt fria och oberoende visavi världsliga och kyrkliga makter. Många verkade inom ramen för statsförvaltningen eller i hovmiljöer, och var beroende av mecenater. Själva republikbegreppet var ej heller entydigt. I sin latinska form kunde det åsyfta statsstyret som sådant, oavsett styrelseskick. Detta illustrerar Lindberg med Peter Julins dissertation från frihetstidens Uppsala. Julin resonerade kring vilket styrelseskick som bäst motsvarade förhållandena inom lärdomsrepubliken. Med den historiska utvecklingen som rättesnöre förpassade han monarkin till medeltiden, då skolastikens och den katolska kyrkans herravälde dominerade tankelivet. Aristokrati kunde man tala om när toppstyrda filosofiskolor bekämpade varandra, såsom exempelvis cartesianer kontra wolffianer. Enligt Julin var dock tiden mogen för den lärda demokratin som uppmuntrade till ett mer eklektiskt kunskapssökande, att kombinera det bästa ur de olika systemen.

Två festskriftsbidrag om drottning Kristinas boksamling och akademi ger en närmare inblick i hovsamhällets representativa offentlighetskultur. Genom sin furstliga status kunde Kristina överskrida den genusordning som exkluderat kvinnor från lärdomsfältet. Enligt Eva Nilsson Nylander tjänade boksamlandet ett självförhärligande syfte. Att stärka den nyblivna stormakten Sveriges kulturella anseende hade också hög prioritet, när bilden av Kristina som Nordens Minerva lanserades. Stefano Fogelberg Rota granskar stadgarna för Accademia Reale, som instiftats i Rom 1674. Exildrottningen styrde sin akademi som ett envälde i miniatyr. Hon förbehöll sig rätten att

utnämna och avsätta ledamöter efter eget tycke, och utövade stark kontroll över diskussionsämnena. Bland annat dryftades huruvida världen skulle kunna styras av en enda ledare.

En möjlig invändning mot dessa sistnämnda bidrag är att de reducerar Kristina till mecenatrollen, med främst strategiskt betingade kulturintressen. Utifrån ett mer uttalat genusperspektiv borde det vara befogat att också ta henne på allvar som kulturskapare. Hennes postumt publicerade moralfilosofiska maximer utgjorde ju trots allt ett inlägg i tidens intellektuella samtal. Vilket utrymme fanns då för kvinnor av lägre rang än Kristina, att ta plats i den nya lärdomsrepubliken? Annika Ströms och Elisabeth Manséns bidrag adresserar denna problematik. I Ströms närläsning av Anna Sidonia Morians hyllningstal på latin till Karl XII, 1715, får vi stifta bekantskap med en kvinnlig retoriker medveten om sin status som inkräktare på en manlig arena. Hennes självkaraktäristik som ”en främling från en kvinnokrets, försatt i exil” kan nog många av idéhistoriens intellektuellt verksamma kvinnor instämma i.

Med retoriken har vi också kommit in på festskriftens andra huvudtema, samtalsgenren i alla dess former. Det lediga samtalet män och kvinnor emellan fick i 1700-talslitteraturen ofta tjäna som elegant inramning av upplysningsbudskapet. I dessa fiktiva konversationer tilldelades kvinnorna rollen som frågvisa och läraktiga beundrare av den kunskap männen satt inne med. Så även i den svenska skrift, anonymt publicerad 1743, som Mansén diskuterar. Här är det en gäst på besök som förklarar för frun i huset hur allt ligger till, såväl kring nyttan av att studera geometri som i frågor om manufaktur och brännvinsbränning. En verklig kulturman av det större formatet möter vi i Jonas Ellerströms essä om ”den vise i Highgate”, poeten Coleridge vars bordssamtal ivrigt åhördes och nedteknades av devota lärjungar. Här firade den monologiska tendens som kanske alltid funnits latent i de lärdas samtalskonst, veritabla triumfer.

Att samtalskonsten också lämpade sig som pedagogiskt grepp i läroböcker riktade till en yngre läsekrets, framgår av Maria Anderssons och Andreas Hellerstedts lika lärdomspäckade som underhållande djupdykning i en svensk robinsonad från 1760-talet. Skribenten, en Martin Pletz, har med sin ramberättelse om en flygfärd till ett utopiskt upplyst örike, kvalat in som en av de första utopisterna och science-fictionförfattarna i den svenska litteraturens historia. Andersson och Hellerstedt situerar texten i samtidskontexten av reseberättelser och påvisar det naturrättsliga tankegodsd med udden riktad mot lutheransk ortodoxi, som den förmedlar.

Flertalet bidrag behandlar svenskt material. Två ypperliga bidrag som faller utanför denna ram måste här kort nämnas. Dels Anders Cullheds initierade redogörelse för Aquinos syn på poesi. Dels också konstvetarna Görel Cavalli-Björkmans och Margaretha Rossholm Lagerlöfs högingtres-

santa samtal, som frilägger olika betydelseskikt i en Rembrandtmålning med republikanskt motiv. Sammantaget ger *Lärda samtal* en synpunktssrik och välbehövlig introduktion till ett viktigt forskningsområde. Jag ställer mig dock lite undrande till varför inga av den tidigmoderna epokens tidskrifter eller naturvetenskapliga sällskap figurerar i festskriften. Det hade kunnat ge en mer mångfacetterad bild av det landskap som lärdomsrepublikens medborgare rörde sig i.

Christine Quarfood
Göteborgs universitet

Berättare på resa

Carina Lidström: *Berättare på resa. Svenska resenärers reseberättelser 1667–1829*. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 2015. 646 s. ISBN 978-91-7331-694-1, inb.

Carina Lidströms analyserar i sitt monumentala verk svenska resenärers reseberättelser ur ett litteraturvetenskapligt perspektiv. Resande och berättande hör ihop, reseberättelsen kom under 1800-talet att ingå i ett litterärt fält, ”en genre som [dock] bara skymtar i den svenska litteraturhistoriens periferi” (4). Med sin gedigna studie söker Lidström nu fylla denna lucka och flyttar reseberättelsen till en välförtjänad central position. Hon presenterar ett översiktsverk där de viktigaste i bok- eller broschyrform tryckta svenska resenärerna och deras berättelser (cirka 70) under det långa 1700-talet behandlas systematiskt. För idé- och lärdomshistorien är reseberättelsen som genre av speciellt intresse, då den genom det linneanska empiriska paradigmet kom att inta en framskjuten plats i kommunikationen av vetenskap. Det nya naturalhistoriska narrativet om världen och människans plats i den skrevs fram av Linné och hans lärjungar som begav sig på sina globala upptäcktsresor. I de lokala ekologierna kodades verkligheten i systemets språk och kommunicerades tillbaka till centret i informationsnätverket. Vidare förmedlade resenärerna antropologiska och kulturella positioner som präglade västerlandets människo- och världsbilder. Dessutom konstruerade de sig själva på en metanivå som berättande subjekt, ofta som äventyrare, hjältar och avantgarde som inte sparade sina mödor för att nå kunskap och resultat. Reseberättelserna, som attraktiva produkter i den lärda bokmarknaden, översattes dessutom till ett flertal europeiska språk och nådde därmed långt utanför den svenska publiken.

Lidströms studie tar sin början 1667 då hon före detta år inte har hittat svenska resenärer författade tryckta reseberättelser. Det senare årtalet 1829 sammanfaller med en litteraturhistorisk periodgräns, varefter det liberala genombrottet tar sin början. Denna gräns förefaller något svagt motiverad,

ur andra ämnens perspektiv ter den sig inte alls lika självklar. Med all säkerhet finns det kontinuiteter och brott som hade varit värdefulla att arbeta fram klarare, men å andra sidan sporrar det till en nödvändig fortsättningsstudie. Urvalet är annars väl definierat, de berättelser som ingår i studien är tryckta under själva undersökningsperioden, inte därefter, och skall belysa resenärens roll. Studien tar sin utgångspunkt i fyra forskningsfrågor: vilka slags reseberättelser som publiceras, vilka det var som skrev och reste, vilka former den svenska reseberättelsen tar sig under undersökningsperioden samt sist och kanske viktigast: "Hur [...] reseberättelsens innehåll och formspråk [ser] ut i förhållande till de kontexter som berättelserna kom till och lästes i?" (16).

I inledningen skriver Lidström vidare fram – utan att göra anspråk på att skapa en fullständig taxonomi – fyra olika resenärs- och berättarroller eller *personae*: (i) Äventyraren, (ii) Vår man på plats, (iii) Vetenskapsmannen och (iv) Esteten. Man kan, men detta är en invändning som är en *petitess*, alltid diskutera termer som dessa, men det hade kanske varit mer konsistent att kalla den andra rollen för Korrespondenten eller Ögonvittnet, då de andra rollerna ju också förutsätter att vara på plats. Bokens tematiska huvudkapitel är sorterade enligt dessa fyra roller.

Dessförinnan resonerar Lidström dock utförligt och övertygande om reseberättelsen som genre och dess genrekontrakt, det vill säga ett slags överenskommelse om hur reseberättelsen under perioden anpassar sig till kontextens konventioner och förutsättningar. Därvid intar resenären en särskild position och gör anspråk på att tala sanning, att väcka intresse och förundran för att uppnå auktoritet i sitt berättande där verkligheten förmedlas till läsarna. Men reseberättelsen handlar också om den berättande resenären som skriver fram sig själv i olika roller, exempelvis som hjälte med anknytning till episka och mytiska framställningssätt.

De fyra tematiska kapitlen i Lidströms bok innehåller goda översikter över resenärens vägar ut i världen, vackert illustrerade med utmärkt bildmaterial, vilket är en av bokens estetiska styrkor. Äventyraren representeras av Nils Matson Köping och hans asiatiska resa som trycktes 1667 på Visingsö. Äventyraren "betonar framför allt det märkliga och strapatsrika, rent av farofyllda" (38). Vår man på plats agerar som läsarens öga och öra på annan plats, han skildrar fakta om sitt resmål och stannar snarare vid det generella. Skildringarna följer kanoniska anvisningar i den så kallade *ars apodemica*, resevetenskapen. I sin tur presenteras diplomater och ambassadörer som rikets utsända, missionärer och nyhetsrapportörer generellt. Clars Brorson Rålamb (1679) resa till Konstantinopel samt Per Olof von Asps resa till Levanten (1806) återges utförligt. I kapitlet framträder också den enda kvinna, Maria Margareta Lindeberg och hennes brev från Paris som trycktes 1827. Här reflekterar Lidström övertygande kring ett specifikt

kvinnligt perspektiv. Väsentligt mer omfattande än de första två kapitlen blir det som behandlar svenska vetenskapsmän och deras resor. Orsakerna är förstås det som redan inledningsvis har sagts rörande det linneanska paradigmet framskjutna ställning i de svenska vetenskapliga resorna. Det överväldigande antalet publikationer motiverar ett urval av mer eller mindre emblematiske reseberättelser. Johan Bilbergs och Olof Rudbeck den äldres resor till Lappland är tidiga exempel, de linneanska naturalhistorikernas resor på 1700-talet upptar huvuddelen i kapitlet. Slutligen avlöser estetiken de vetenskapliga nyttoaspekterna i det svenska resandet. Stilbildande blir Linnerhielm med sina sentimentala, alltså känslolinriktade reseprosa. Den resande esteten studerar konst och naturen och förmedlar de intryck betraktandet framkallar. Ehrensvärds 1782 tryckta italienska resa och dess underliga korthuggna, sentensartade prosa presenteras utförligt dock utan att sätta den i samband med *De fria konstens filosofi* (1786), som också innehåller indirekta referenser till den italienska resan och som fylls av banbrytande estetiskt tänkande i ett sällsamt språkligt spel av frågor och svar. Linnerhielms brev från sina resor genom Sverige utgör i kapitlet det andra stora exemplet på den resande esteten, åtföljd av Skjöldebrands Nordkapsresa och von Rööks resa till Italien.

Efter dessa fyra tematiska följer ett kapitel som ägnar sig åt den samlade utgivningen av svenska reseberättelser ur ett kronologiskt anlagt överblicksperspektiv. Boken avslutas med en kronologisk bibliografi och en relativt (för) kort hållen forskningsöversikt.

Berättelsen och berättarna enligt Lidströms schema över fyra *personae* står i centrum i hennes fascinerande framställning. Ett nästa steg vore att teoretisera ännu mera kring resandet som kunskaps- och kommunikationsform. Men grunden för ett sådant steg är definitivt lagd. Vid läsningen slog det mig dock att den utopiska resan, alltså den som aldrig har ägt rum förutom i författarens fantasi, teoretiskt betraktat skulle kunna följa exakt samma genrekontrakt. För mig framstår det inte som tydligt hur den fiktiva resan som litterär genre (vad det gäller den litterära gestaltningen) skiljer sig från den faktiska. En parallell studie borde ägna sig att kartlägga den utopiska resan i svensk litteratur under samma undersökningsperiod. Exempelvis tänker jag på den första svenska science fiction romanen, *Tänckar om jordens skapnad, eller Fonton Freemassons äfventyr* (1741) som behandlas i Mats Malms avhandling om de första svenska romanernas villkor (2001). Fonton Freemason reser till månen (där han bland annat träffar exotiska utomjordingar) och uppträder som äventyrare, ögonvittne, vetenskapsman och filosof på samma gång. Läsaren förstår givetvis direkt att romanen är fiktiv, då resan inte är möjlig. Men författaren Krook leker som stilmedel med reseberättarens genrekontrakt. Hur kan vi företa en exakt avgränsning mellan den fiktiva och den faktiska resan som litterära uttryck?

Även utan resor till månen kommer Lidströms utomordentligt vackert gestaltade bok bli en standardreferens för alla som är intresserade av reseberättelser under den svenska tidigmoderna perioden. Den visar med otvivelaktig tydlighet och på ett föredömligt utfört sätt hur många fascinerande forskningsperspektiv det fortfarande finns att hämta i ett svenskt urval av litteratur i våra ytterst välbevarade samlingar runt om i landet.

Andreas Önnersfors

Gotheborgs universitet

Universitetet som medium

Matts Lindström & Adam Wickberg Månsson (red.): *Universitetet som medium*. Lund: Mediehistoria, Lunds universitet, 2015. 296 s. ISBN 978-91-981961-0-8, hft.

Antologin *Universitetet som medium*, under redaktörskap av Matts Lindström och Adam Wickberg Månsson, har en ambitiös utgångspunkt. Som redaktörerna skriver i inledningen vill man undersöka hur olika medier – allt från talet till tryckpressen, till datortekniken – har påverkat formerandet av universitetet som kunskapsproducent. Antologin föresätter sig alltså skriva fram universitetets historia ur ett mediehistoriskt perspektiv, där olika förhållande produktionsätt ges förklaringsvärde för att förstå på vilket sätt och vilken typ av kunskap som universitetet framställt. Bidragen ordnas i fyra delar där den första – ”Kunskapens vägar: fysiska platser och digitala verktyg” – diskuterar hur det samtida universitetet påverkas av den ökade digitaliseringen, både av forskning och av publikationssätt. Perspektivet i avsnittet är att nya digitala verktyg leder till nya forskningsobjekt, och i förlängningen till produktionen av ny kunskap. Idéhistorikern Cecilia Lindhé menar till exempel i sitt bidrag att universitetet betraktat som ett fysiskt medium med digitala förtecken kan bidra med ett kritiskt perspektiv på etablerade teorier och historiska tolkningar (57–77). De digitala verktygen kan användas, menar hon vidare, till att gestalta snarare än skriva om, både i forskningsprocessen och i redovisningen av resultaten. Den andra delen – ”Universitetssystemet: människor, medier, maskiner” – diskuterar på olika sätt universitetet som ett system för framställande av kunskap, i lika hög grad beroende av sina materiella produktionsvillkor som av de immateriella. Universitetet som medium blir i det här avsnittet en fråga om relationen mellan maskinen och nätverken – från bloggande gubbslem till fotograferande molnobservatörer – som blir förklarande för hur universitetet producerar kunskap. Den tredje delen – ”Kunskap och kommunikation: ordens ordning” – erbjuder istället bidrag till den för humanioras del avgö-

rande frågan om språket, samtalet och texten som medium. Med ett visst mått av historisk röd tråd beskrivs latinet som kunskapsbärande språk, samtalets pedagogik från slutet av 1960-talet och slutligen litteraturvetenskapen som en reproducerande och plagierande pedagogisk praktik. Den sista och fjärde delen – ”Kritiska perspektiv” – består av bidrag från två giganter på den medieteoretiska himlen, Friedrich Kittler och en intervju med Hans-Ulrich Gumbrecht.

Antologin är ett seriöst försök att närma sig frågan, genom olika exempel och perspektiv, vad det innebär att universitetet i allt högre grad är digitaliserat. Bland bidragen kan en försiktigt positiv inställning sägas vara rådande. Snarare än att undersöka vad det är man ser när man tar sin utgångspunkt i universitetet förstått som mediasystem – och därmed helhetligt och för sin verksamhet alltomfattande – så är författarna helt överens om att så är fallet. Det kan bli problematiskt, eftersom utgångspunkten i hög grad därmed får bestämma resultaten. Om utgångspunkten förutsätter ett helhetligt produktionssystem, så kan undersökningarna knappast göra annat än att bekräfta systemet.

I de avslutande två bidragen framhäver Kittler och Gumbrecht hur ämnesdiscipliner liksom särskillnaden mellan teori och praktik kan upplösas genom nya digitala medier (257, 273). Pelle Snickars beskriver å sin sida hur tillgång till digitaliserat material kommit att förändra hur vi kan forska, liksom hur bedömningen av forskningen relevans allt mer kommit att baseras på digitala citeringsindex och liknande (19–56). Det är alltså forskningen praktik, eller dess gestalt för att åter referera till Lindhés bidrag, som kommit eller kommer att förändras i och med digitaliseringen. Ansatsen till trots, pendlar bidragens författare mellan att hävda att det faktiskt är en förändring i kunskapsinnehåll som sker, och positionen att det i själva verket bara är formen som förändras. Med utgångspunkt i antagandet att universitetet är ett helhetligt system för kunskapsproduktion blir ambivalensen mellan de två positionerna förklarlig. Å ena sidan kan man anta att om universitetet fungerar som ett system så bör produktionsvillkorens former påverka kunskapsinnehållet, å andra sidan är det svårt att påvisa att det inte bara är formerna som förändrats, givet att alla bidragen själva är producerade inom ramen för universitetssystemet och någon utanför-position att jämföra med således inte erbjuds.

Som en översikt över olika produktionsformer – eller medier – som varit och är dominerande inom akademien, fungerar boken mycket bra. Bidragen erbjuder intressanta perspektiv på vad de materiella förutsättningarna betyder för produktionen av vetenskaplig kunskap och lyckas övertygande beskriva hur universitetet fungerar som ett kunskapsproducerande system. För läsaren med ett mer detaljerat intresse i någon av den vetenskapliga kunskapens former kan flera av bidragen läsas var för sig med stor behåll-

ning. Men, som en kritisk kommentar till den övergripande argumentationen bör anföras att det av exemplen inte tydligt framgår om det är kunskapens form eller dess faktiska innehåll som förändrats. Viljan att argumentera för betydelsen av digitala humaniora som ett fält inom humanistisk forskning bidrar eventuellt till att frågan aldrig riktigt blir till föremål för diskussion. Medan antologin utförligt beskriver mediala praktiker, blundar den på ett genomgående och problematiskt sätt för frågan om vad kunskap är för något.

Det sammanhållande anspråket tycks vara att när mediet förändras så förändras också vilken typ av kunskap som kan framställas. Samtidigt tycks de exempel som bokens olika bidrag tar upp lika väl kunna användas för att ifrågasätta en sådan utgångspunkt. Till exempel beskriver Jonas Ingvarson hur litteraturvetenskapens kunskapsproduktion kan berikas av en undervisnings- och forskningsprocess som tar hänsyn till associativa, metonymiska och collagets praktiker som författaren kopplar till en ny typ av vidgat text-begrepp och digitala tekniker (225–248). Även om perspektivet i sig är intressant, blir jag inte riktigt övertygad om att dessa tekniker faktiskt skiljer sig särskilt mycket från collage eller associativa praktiker så som de har använts långt innan det digitalas uppkomst. Det medeltida florilegiet skulle kunna fungera som ett exempel på en pedagogisk och kunskapspridande icke-digital form som arbetar med en liknande associativ collagemetodologi, men sådana exempel finns inte i boken. I Jonas Andersson Schwarz undersökning av akademiska bloggare verkar slutsatsen närmast vara att bloggandet – även om det erbjuder nya arenor för akademiskt och teoretiskt samtal – inte per se förändrar de institutions- och maktstrukturer som organiserar universitetet som kunskapsproducent (109–134). Mer trovärdigt blir det i Cecilia Lindhés diskussion om det digitala iscensättandet av icke-textuella men idébärande praktiker – i hennes fall kyrkorum. Här framför Lindhé förslaget att digitala medier kan användas för att öka mängden sinnen med vilka vi inom den humanistiska forskningen kan framställa kunskap. Digital teknik skulle kunna bidra till att humaniora inte bara framställer kunskap som huvudsakligen riktar sig till en läsare, utan också till någon som lyssnar, får kunskapen iscensatt, eller någon som fysiskt känner på ting. Akademisk kunskap genom flera sinnen skulle eventuellt kunna vara en produktiv ingång till en fördjupad diskussion om kunskap som produkt av digitala medier. Antologins allra viktigaste bidrag kan ändå sägas vara det faktum att den pekar ut den nödvändiga diskussionen – nu bara påbörjad – om epistemologiska antaganden som väntar den digitalt lagde humanisten.

Karolina Enquist Källgren

Göteborgs universitet

Samtida konst på bästa sändningstid

David Rynell Åhlén: *Samtida konst på bästa sändningstid. Konst i svensk television 1956–1969*. Lund: Mediehistoria, Lunds universitet, 2016. 303 s. ISBN 978-91-9819-615-3, hft.

Hur kan tv-mediet användas för att förmedla samtida (modernistisk) konst: för att sprida konsten, övertyga om dess värden och skapa intresse – ja kort sagt etablera den som ett ämne för en allt bredare tv-publik? Vilka möjligheter och vilka utmaningar – estetiska, pedagogiska, politiska – ligger i en sådan ambition? I avhandlingen *Samtida konst på bästa sändningstid: Konst i svensk television 1956–1969* studerar konstvetaren David Rynell Åhlén hur denna typ av frågor besvarades i tv-mediets barndom. Avhandlingen undersöker hur televisionen under 1950- och 60-talen fungerade som en konstförmedlande praktik som togs i anspråk för att lansera ”modernism och samtida konst” som ”en angelägenhet för alla” (15), oavsett sådant som geografisk hemvist eller socialgruppsstillhörighet.

En utgångspunkt är att televisionen är en medieform vars användning kan hänföras till den publika konstförmedlingens historia, med vilket författaren avser idéer och praktiker som – i likhet med exempelvis museer, utställningshallar, konsthandböcker och studiecirklar – handlar om att ”lära ut kunskaper om och sprida konst till en bred allmänhet” (10). Avhandlingens övergripande fråga är vilken betydelse tv-mediet hade för förmedlingen av konst och vilka bilder av konsten som framställdes och förmedlades. På så vis behandlar studien hur två komplexa storheter vid en historisk tidpunkt kopplades samman: å ena sidan tv-mediet och å andra sidan konstbegreppet (eller mer specifikt den moderna konsten), båda kringgärdade av en rad värderingar och präglade av delvis motstridiga funktionsätt och logiker.

Det är alltså konstförmedling genom televisionen som står i centrum och Rynell Åhlén tar fasta på såväl mediets som mediebrukets historiska specificitet. Begreppet remediering lyfts fram som centralt för förståelsen för hur ett medium (televisionen) representerar ett annat medium (konsten). Intresset för det historiskt specifika förankras analytiskt hos mediehistorikern Lisa Gitelman som i boken *Always already new* lyfter fram betydelsen av att studera äldre medier på sina historiska villkor, det vill säga i sammanhang där de en gång uppfattades som nya. En annan referenspunkt är medievetaren Jason Mittell som, inspirerad av Michel Foucault, pekat på att genrer (såsom tv-mediet) är att förstå som en kulturell kategori och att genreanalysen är en analys av diskursiva praktiker. Genom Mittells version av genreanalys menar Rynell Åhlén att medialisering kan studeras som en historiskt specifik process på mikronivå och att detta är ett sätt att komma åt ideologi och

maktstrukturer, exempelvis hierarkierna som upprättas när vissa tv-program pekats ut som lättsamma och andra som mer seriösa.

En viktig materialkategori är de tv-program om konst som producerades av Sveriges Radio/TV 1956–1969, från det att reguljära tv-sändningar inleddes i Sverige och fram till den så kallade kanalklyvningen 1969 då sändningarna delades upp i två kanaler. Rynell Åhlén undersöker programmen men också material som upprättades kring dem, som tv-tablåer, reportage och pressmaterial. Fokus ligger på avsändarperspektivet vilket visar sig i avhandlingens frågeställningar: till dessa hör hur olika aktörer använde televisionen för att förmedla konst samt hur det motiverades, hur aktörerna bedömde tv-mediets funktion och potential liksom hur tv-sändningarna utformades för att göra konsten ”angelägen och meningsfull” (16).

I de tre undersökningskapitlen ges empirin en framträdande plats vilket, givet materialets spännande karaktär, inte är förvånande. Särskilt fascinerande är de program som på olika sätt försöker kombinera underhållning och konstabildning: här kan nämnas situationskomiken i *Vi går på museum* (som kan ses som ett kombinerat etablerande och ifrågasättande av expertpositionen) eller inslaget i programserien *Vilken tavla?* där en konsthistorisk utveckling återges genom att en kvinna – fröken konsthistoria – iscensätter kända konstverk från Velázquez till Duchamp och i denna **gestaltning**sprocess går från fullt påklädd till helt naken. I analysen av det senare tar Rynell Åhlén hjälp av feministisk konstteori i form av Laura Mulveys klassiska teori om *the male gaze* samtidigt som han diskuterar inslaget i relation till den ambition att provocera som ofta lyfts fram som typisk för 1960-talet. Den historiska kontextualiseringen är även framträdande i kapitlen ”Fönstret mot konstvärlden” och ”En mediehändelse i tiden” där Rynell Åhlén uppmärksammar de politiska sammanhang som konsten och konstprogrammen var del av.

Med sin mediehistoriska ingång och fokus på tv-mediets konstförmedlande praktiker ger Rynell Åhlén delvis nya perspektiv på 1950- och 60-talens konst och konstliv samt på tidens konst- och kulturdebatt. Den mediehistoriska infallsvinkeln är tveklöst avhandlingens stora behållning och aktualiserar en rad intressanta frågor om de problem och de möjligheter som innefattades i ambitionerna att skapa en ”tv-mässig” konst. Författaren skriver in sig i forskningslägen av såväl konstvetenskaplig som medie- och idéhistorisk karaktär, som behandlat allt från konstförmedlandets praktiker och tv-mediets historia till smakfrågor och kulturpolitiska spörsmål exempelvis om vilken konst som ska främjas. Även om det breda anslaget är en styrka hade jag gärna sett att författaren positionerat sig mer aktivt gentemot tidigare forskning och tydliggjort den nya kunskap som studien genererar. En tydligare operationalisering av avhandlingens teoretiska apparat hade likaså varit välkommet för att hjälpa läsaren att fullt ut förstå implikatio-

nerna av de olika analyserna. Vissa analyser hade även med fördel kunnat fördjupas, exempelvis det intresse för ideologier som annonseras inledningsvis men som inte riktigt utvecklas.

Icke desto mindre utgör Rynell Åhléns undersökning ett välfunnet och innovativt komplement till tidigare undersökningar om 1950- och 60-talens konstliv. I relation till den återkommande diskussionen om konstens status ser undertecknad i avhandlingen en viktig poäng: föreställningar om att konst alltid har uppfattats och behandlats som något exklusivt bör inte oreflekterat reproduceras utan även försök att bryta denna exklusivitet måste tas i beaktande. Ambitionerna att förmedla konst genom televisionen är ett utmärkt exempel på hur sådana försök har sett ut historiskt.

My Klockar Linder

Göteborgs universitet

Notiser och meddelanden

Notes and communications

Nya doktorsavhandlingar

Följande doktorsavhandlingar inom idé- och lärdomshistoria har lagt fram läsåret 2015–2016.

Daniel Nyström: *Innan forskningen blev radikal. En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria.*

Matthew Norris: *A pilgrimage to the past. Johannes Bureus and the rise of Swedish antiquarian scholarship 1600–1650.*

Följande licentiatavhandlingar inom idé- och lärdomshistoria har lagt fram läsåret 2015–2016.

Olivia Ekman: *Att släcka ljungeldar. Medikaliseringen av eklampsi i Sverige 1840–1930*

Årsbokens medarbetare

Matilda Amundsen Bergström, doktorand i litteraturvetenskap, Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet.
matilda.amundsen.bergstrom@gu.se

Maria Björk, filosofie doktor i idé- och lärdomshistoria, Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur; ISAK, Linköpings universitet.
maria.bjork@liu.se

Petter Hellström, doktorand i idé- och lärdomshistoria, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet.
petter.hellstrom@idehist.uu.se

Maria Johansen, filosofie doktor i idé- och lärdomshistoria, Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet.
maria.johansen@lir.gu.se

Ingela Pehrson Berger, filosofie doktor i litteraturvetenskap, studerande vid Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet.
ingela_berger@bredband.net

Leif Runefelt, professor i idéhistoria, Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola.

leif.runefelt@sh.se

Andreas Önnerfors, docent i idéhistoria, Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet.

andreas.onnerfors@gu.se

Hampus Östh Gustafsson, doktorand i idé- och lärdomshistoria, Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet.

hampus.osthgustafsson@idehist.uu.se

Medlemskap/Membership

Medlem i Lärdomshistoriska Sällskapet erhåller årsboken *Lychnos* mot medlemsavgiften på 300 kronor. Anmälan om medlemskap ska göras via hemsidan www.tidskriftenlychnos.se.

Lärdomshistoriska Samfundet

(LHS, verksamhetsåret 2016–2017)

Vid LHS årsmöte den 5/2 2016 valdes följande styrelse, samtliga medlemmar verksamma vid Göteborgs universitet:

Ordförande: Andreas Önnerfors

Vice Ordförande: Britas Benjamin Eriksson

Sekreterare: Anders Pedersson

Vice Sekreterare/Lychnos-redaktör: Katarina Leppänen

Skattmästare/Lychnos-recensionsredaktör: Karolina Enquist Källgren

Revisorer: Johanna Wickberg och Elin Widfeldt

Revisorssuppleanter: Klas Grinell och Lisa Svensson

Mot bakgrund av diskussioner om LHS framtid föreslog en arbetsgrupp bestående av ledamöter vid samtliga universitet där ämnet Idé- & lärdomshistoria undervisas att styrelsen (och utgivningen av årsboken *Lychnos*) bör rotera mellan olika lärosäten. Först ut i turordningen blev Göteborgs universitet där LHS kommer att ha sin verksamhet mellan 2016 och 2018. Styrelsen påbörjade sitt arbete med ett konstituerande styrelsemöte den 22/3 2016. Bland annat utsågs en grupp att se över de befintliga stadgarna och anpassa dem till vedertagna föreningsstadgar (till exempel mötes- och dagordningsrutiner som i nuläget saknas). Detta skall inte minst underlätta utarbetandet av rutiner för överlämning av LHS och *Lychnos* till kommande lärosäte. Vidare är en viktig strategisk fråga att utarbeta en konkretisering

av LHS verksamhet utöver *Lychnos* på grundval av stadgarnas syftesparagraf och existerande diskussionsunderlag. Styrelsen har påbörjat att utarbeta en verksamhetsplan för 2016–2018 med konkreta målinriktningar. LHS finns även på hemsidan www.tidskriftenlychnos.se. Likaså finns det en Facebooksida ”Lychnos” som även den kommer att användas för spridning av information och kontakter.

Konferensen ”Idéhistoria på gång” kommer att anordnas av ämnet Idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet under hösten 2017 (mer information följer).

För LHS, *Andreas Önnersfors*